
सप्टेंबर १९६५
75

भारताचा इतिहास

अकबराच्या मरणानंतर एका आठवड्यानें आग्रा येथें सलीम हा नूरुद्दीन महंमद जहांगीर बादशाह गाजी या नांवानें गादीवर बसला. त्या वेळीं त्याचें वय ३६ वर्षांचें होतें तो गादीवर बसल्यानंतर कांहीं दिवसांनीं त्याचा मोठा मुलगा खुश्रू यानें बापाच्याविरुद्ध बंड केलें. खुश्रूवर त्याचा आजा अकबर व मामा मानसिंह दोघांचें फार प्रेम होतें. अकबर जिवंत असतांनाच खुश्रूचें त्याच्या बापाशीं पटत नव्हतें.

बाप गादीवर बसल्यानंतर पांच महिन्यांनीं खुश्रू आग्र्याहून पंजाबांत पळून गेला व बंडाचें निशाण उभारलें. जहांगीर आपल्या मुलाच्या समाचारास निघाला. दोघांचें युद्ध झालें व त्यांत खुश्रूचा पराभव झाला. जहांगीरनें भरल्या दरबारांत त्याच्यावर आपला राग पाखडला व त्याला कैदेची शिक्षा दिली. त्याला ज्यांनीं ज्यांनीं मदत केली होती त्यांना हालहाल करून ठार केलें. सन् १६२२ मध्यें खुश्रू तुरुंगांतील हाल सहन न झाल्यामुळें मरण पावला.

सन् १६११ च्या मे महिन्यांत जहांगीरनें नूरजहानशीं लग्न केलें. तिचें मूळ नांव मेहरुन्नीसा असें होतें. सतराव्या वर्षीं तिचें लग्न अलीकुलीबेग इस्तझी नांवाच्या एका इराणदेशीय रहिवाश्याशीं झालें होतें. त्यानेंच 'शेर अफगान' नांवाची पदवी व बंगालमध्यें एक जहागीर मिळविली होती.

ह्या शेर अफगाणानें दिल्लीच्या बादशाहाविरुद्ध बंडाळी सुरू केली. जहांगीरानें कुतुबुद्दीन नांवाच्या सरदाराला एक मोठें सैन्य देऊन पाठविलें. त्या युद्धांत कुतुबुद्दीन मारला गेला. परंतु त्याच्या अनुयायांनीं शेर अफगाणाचा वध केला. मेहरुन्नीसा आपल्या एकुलत्या एका मुलीबरोबर जहांगीराच्या अंतःपुरांत आली. चार वर्षानंतर ती जहांगीराशीं लग्नाला तयार झाली व त्याची पट्टराणी झाली. जहांगीरानें तिला 'नूरजहान' म्हणजे 'जगत्ज्योति' ही पदवी देऊन तिचा आदर केला. नूरजहान खरोखरच फार सुंदर होती. त्याच बरोबर ती फार हुशार व कला प्रिय पण होती. परंतु तिला राज्याधिकाराचा मोह सर्वांत जास्त होता. तिनें आपल्या पतीला पूर्णपणें आपल्या मुठींत करून घेतलें. आपल्या बापाला व भावाला मोठमोठे हुद्दे दिले व आपल्या पहिल्या लग्नाच्या मुलीचें लग्न जहांगीराच्या सर्वांत धाकट्या मुलाशीं करून देऊन व्यवहारांतील आपलें चातुर्य दाखविलें.

जहांगीराच्या कारकीर्दींत मोगलांना कांहीं प्रदेश आपल्या अमलाखालीं आणण्यांत चांगलें यश मिळालें. बंगाल प्रांतांत अफगाण मोगलांच्या सत्तेविरुद्ध बंडाळी करीत होते. १६१२ मध्यें उस्मानखानाच्या नायकत्वाखालीं बंडाळी करणाऱ्या अफगाणांचा विमोड झाला. उस्मानखानाच्या डोक्यालाच जबर जखम झाली व त्यांत तो

मरण पावला. त्यानंतर अफगाणानीं बंगाल प्रांतांत डोकेंवर काढलें नाहीं. त्याचप्रमाणें मेवाड देखील मोगलांच्या अमलाखालीं आला तो प्रथम जहांगिराच्या काळांतच.

दक्षिणेकडे मोगल सैन्य अहंमदनगराच्या सैन्याशीं बरेच दिवस युद्ध करीत होतें. हें युद्ध चालू ठेवणारा मोगल योद्धा युवराज खुर्रम होता. १६१६ मध्यें त्यानें कांहीं काळ अहंमदनगराचा किल्ला स्वाधीन केला होता. तेव्हां त्याचा बाप जहांगीर यानें त्याला शाहजहां ही पदवी बहाल केली. कोट्यवधी रुपये या मोहिमेंत खर्च झाले

होते. सहस्रावधि वीर रणांगणावर हताहत झाले. परंतु मोगल साम्राज्याची दक्षिणेकडील सीमा एक इंचभर देखील वाढली नाहीं.

नूरजहां आपला जांवई शहरयार याला गादीचा वारस करणार आहे असें समजून शाहजहाननें बापाविरुद्ध बंड केलें. परंतु १६२३ मध्यें त्याचा पराभव झाला. १६२५ मध्यें त्यानें बापाशीं संधी केली. आपला मोठा मुलगा दाराशिकोह व औरंगजेब या दोघांना राजधानीस पाठवून स्वतः आपली बायको मुमताजमहल व सर्वांत धाकटा मुलगा मुराद याच्या सह तो नाशिक येथें राहूं लागला.

शाहजहानचा पराभव होण्यास मुख्य कारण महाबतखान हा महाप्रतापी सेनापति होता. तो शौर्य व बुद्धि यांच्या बळावर यशाची पायरी चढत चालला होता. तें नूरजहानला पाहवलें नाहीं व त्याची मानखालीं व्हावी म्हणून तिनें प्रयत्न सुरू केला. म्हणून महाबतखानानें बादशाहाविरुद्ध बंड केलें. जहांगीर काबूलला जात असतां महाबतखानानें त्याला कैद केलें. नूरजहान आपला बचाव करून पळून गेली. तिनें आपल्या नवऱ्याला सोडविण्याची खूप खटपट केली. पण शेवटीं ती कैदेंतच पतीला जाऊन भेटली.

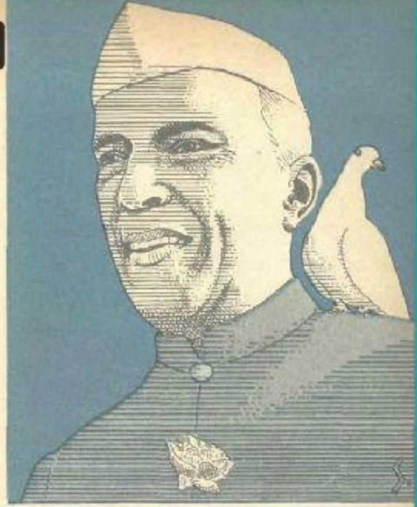
महाबतखानाच्या हातावर तुरी देऊन जहांगीर व नूरजहान स्वतःची सुटका करून घेऊन पळून गेले. महाबतखान शाहजहानला शरण गेला. परंतु त्यानंतर थोड्याचदिवसांनीं म्हणजे २८ ऑक्टोबर १६२७ या रोजीं जहांगीर मरण पावला. रावी नदीच्या काठीं शाहदरा येथें त्याचा सुंदर मकबरा बांधण्यांत आला.

नेहरू चरित्र

[१३]

शेतकऱ्यांना या चळवळीमुळें आपल्या शक्तीची कल्पना येऊं लागली. किसान महासभा स्थापन झाल्या. त्यांत अनेकदां साठसत्तर हजारपर्यंत शेतकरी हजर रहात. या सभांना हजर होण्यासाठीं ते तिकिटाशिवाय प्रवास करीत कोणी तिकिट कलेक्टरनें विचारलें तर ते उत्तर देत—" आतां युग पालटलें आहे."

१९२० सालाच्या शेवटीं एक गोष्ट घडली. त्यावेळीं जवाहरलाल नेहरू कलकत्ता कांग्रेसच्या अधिवेशनासाठीं गेले होते. कांहीं आरोप लावून पोलीसांनीं कांहीं शेतकऱ्यांच्या पुढाऱ्यांना कैद केलें होतें. प्रतापगढ येथें त्यांच्यावर खटला चालणार होता. ज्यादिवशीं तो खटला सुरू होणार होता त्या दिवशीं हजारों शेतकरी जमा झाले. तुरुंगापासून कोर्टापर्यंत रस्त्याच्या दुतर्फा शेतकरी उभे होते.

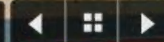
मॅजिस्ट्रेट घाबरून गेला. त्यानें खटला दुसऱ्यादिवशीं चालवण्याचें ठरविलें. दुसऱ्यादिवशीं गर्दी आणखी जास्त जमली. शेवटीं शेतकऱ्यांच्या पुढाऱ्यांना सोडून द्यावें लागलें. या घटनेमुळें शेतकऱ्यांचा आत्मविश्वास वाढला. परंतु सरकारला ही गोष्ट कशी काय खपणार ?

सन् १९२१ सालीं जवाहरलालजी नागपुर कांग्रेसचें अधिवेशन संपल्यावर अलाहाबादला आले तेव्हां रायबरेलीहून त्यांना तार मिळाली कीं स्थिती गंभीर आहे व जवाहरलालजींनीं लगेच निघून यावें.

कांहीं शेतकऱ्यांना रायबरेलीच्या तुरुंगांत टाकण्यांत आलें होतें. प्रतापगढ येथें पुढाऱ्यांना सोडविण्यांत त्यांना जें यश

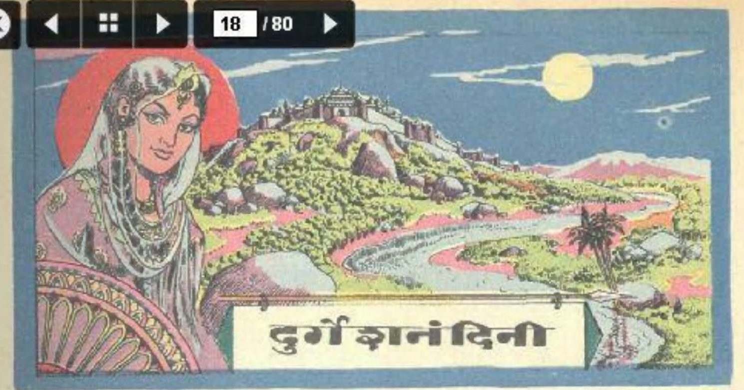

सन् १९२१ मध्यें फैजाबाद जिल्ह्यांत अत्याचाराचें एक निराळेंच रूप नजरेस आलें. कांहीं खेडुतांनीं एका तालुकेदाराच्या घरांतच लुटालूट केली. नंतर असें कळलें कीं गांधीजीनीं तशी लुटालूट करायला सांगितली आहे अशी एका जमीनदारानें त्यांना चिथावणी दिली होती. लूट चालू असतां "महात्मा गांधींचा जयजयकार" चालू होता. तें ऐकून जवाहरलालजींना मनस्वी राग आला. त्यांनीं फैजाबाद जिल्ह्यांच्या अकबराबादच्या भागांत एक सभा केली. त्या सभेला जवळपासच्या खेडेगांवांतले पांच सहा हजार तरी शेतकरी हजर होते. नेहरूंनीं त्यांना स्पष्ट शब्दांत समजावून सांगितलें कीं अशा तऱ्हेचीं कामें देशाला अपमानकारक अशीं कामें आहेत. ज्यानें कोणी या लुटालुटींत भाग घेतला असेल त्यानें मर्दासारखे पुढें येऊन आपली चूक कबूल करावी. आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे २०-२५ लोकांनीं पोलीसांच्यासमोर आपला हात वर केला. त्यांना त्या अपराधाबद्दल चांगला दंड झाला.

जवाहरलालजींना जेव्हां कळलें कीं कोणाच्या चिथावणीला बळी पडून खेडूतांनीं ती चूक केली होती तेव्हां त्यांना फार वाईट वाटलें. सरकारला फावलें या एका चुकीचें उदाहरण देऊन सरकारनें शेतकऱ्यांची चळवळ दाबून टाकायला सुरवात केली. तुरुंग भरले. एका वर्षावर खटले चालू होते. खटला संपण्यापूर्वींच कित्येक लोक तुरुंगांतच मरण पावले. कांहीं जणांना लांब मुदतीच्या शिक्षा झाल्या. जवाहरलालजी स्वतः तुरुंगांत गेले तेव्हां त्यांची त्या गरीब शेतकऱ्यांशीं भेट झाली.

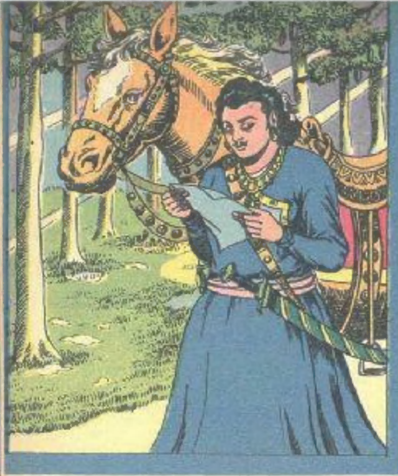

[१४]

दुसऱ्या दिवशीं आयशानें एका नोकराच्या हातीं एक पत्र जगतसिंहाकडे पाठविलें—

"युवराज! तुझ्याजवळ बोलण्याची इच्छा असूनदेखील मी बोलूं शकलें नाहीं. मी भेटलें नाहीं म्हणून तुला राग आला नसावा असें मी मानतें. परंतु मला जें दुःख वाटलें तें मी कसें तरी मनांतल्या मनांत सहन केलें. तुझ्यावर माझें प्रेम होतें ही गोष्ट तूं विसरावीस ही विनंती करण्यासाठींच मी हें पत्र लिहीत आहें. तुझ्यावर प्रेम करण्याची योग्यता माझ्यांत नाहीं. तुला देण्यालायक माझ्याजवळ जें कांहीं होतें तें मी पूर्वींच तुला देऊन चुकलें आहे. मला त्याबद्दल तुझ्याकडून कांहीं मिळावें याची अपेक्षा मी ठेवली नाहीं. आनंदाच्या वेळीं तूं माझी आठवण काढलीस तर मला पुरें तूं दुःखांत असशील निदान त्यावेळीं तरी आयशाला आठवायला विसरूं नकोस.

"तूं हा प्रदेश सोडून जात आहेस. पठाणांचा स्वभाव जात्या शांत नाहीं. म्हणून कदाचित तुला या प्रदेशांत कदाचित पुन्हां यावें लागेल. तेव्हां तुझी माझी भेट होणार नाहीं. तुझें लग्न ठरलें म्हणजे मला कळव. मी स्वतः लग्नाला हजर राहीन.

तुझ्या राणीसाठीं उत्तमोत्तम वस्त्राभूषणें तयार करून ठेवीन. संधी मिळाली तर तीं वस्त्रें व आभूषणें घालून मी स्वत: तिला सजवीन. मी या जगांत आतां नाहीं हें कळल्यावर तूं या प्रदेशांत यावें अशी माझी विनंती आहे. माझ्या पेटाऱ्यांत मी तुझ्यासाठीं म्हणून ज्या ज्या वस्तू एकत्र करून ठेवल्या आहेत त्या तूं स्वीकाराव्यास, एवढी माझी हात जोडून विनंती आहे. जास्त काय लिहूं ?"

—आयशा

त्या पत्राचें उत्तर जगतसिंहानें या शब्दांत दिलें—

"आयशा, तूं स्त्री जातीला खरोखरच एक भूषण आहेस. तुझ्या पत्राचें उत्तर मी आतांच कांहीं देत नाहीं–देऊं शकत नाहीं. याबद्दल मला वाईट पण वाटतें. मला तूं विसरूं नकोस. मी जिवंत असलों तर एका वर्षानें तुला अवश्य पत्र लिहीन."

जगतसिंहानें तें उत्तर लिहून त्याच नोकराच्या हातीं पाठवून दिलें.

मोंगल व पठाण यांची संधी झाल्यानंतर विरेंद्रसिंहाची पत्नी विमला, मुलगी तिलोत्तमा आणि त्यांच्याबरोबर असलेल्या अभिरामस्वामी व अस्मानीविषयीं कोणालाच कांहीं कळलें नाहीं. त्यांचा शोध लावण्याचा प्रयत्न मानसिंहांनीं तर केलाच, उस्मान व ख्वाजा ईसानें देखील केला. परंतु कोणालाच यश आलें नाहीं. शेवटीं मानसिंहानें मंधारण किल्ल्याच्या संरक्षणार्थ एका विश्वासपात्र सरदाराला नेमलें आणि त्याला सांगून ठेवलें कीं यदाकदाचित विमला व तिलोत्तमा दोघी किंवा दोघीं पैकीं कोणी एक आली तर त्यांना किल्ल्याच्या किल्ल्या देऊन त्यानें निघून यावें. त्यानंतर मानसिंहांनीं आपली छावणी हलवण्याची तयारी सुरू केली.

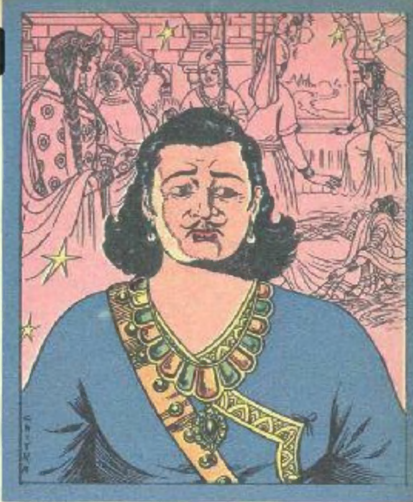
दुसऱ्यादिवशीं सैन्य दिल्लीकडे कूच करणार होतें. जगतसिंहानें घोड्याच्या गळ्यांला बांधलेलें तें पत्र काढून वाचलें.

"धर्माचें पालन करण्यासाठीं किंवा ब्राह्मणाचा शाप लागूं नये म्हणून तरी हें पत्र मिळतांच पुन्हां येथें यावें. मी एक ब्राह्मण आहें."

तें पत्र वाचून जगतसिंहाला कांहींच उलगडा होईना. ह्यांत शत्रूचाच कांहीं डाव तर नसेल ही शंकादेखील त्याच्या मनांत आल्याशिवाय राहाली नाहीं. तरी त्यानें त्या पडक्या किल्ल्याकडे जाण्याचें ठरविलें. तो आपल्या अनुयायांना म्हणाला—मी वेळेवर पोंचलों नाहीं तर तुम्ही वाट पाहूं नका, पुढें व्हा. मी वाटेंत कोठें तरी येऊन भेटेन."

तो त्या पडक्या किल्ल्यापर्यंत येऊन पोंचला तेव्हां त्याला तेथें ती चिता व कबर जशीच्या तशी पहावयास मिळाली. परंतु चितेवर एक दु:खी ब्राह्मण बसलेला दिसला. त्यानें त्याला विचारलें—

"तुम्हीच मला बोलाविलें होतें काय ?" जगतसिंहानें त्या ब्राह्मणाला विचारलें व जवळ जाऊन तो अभिरामस्वामी असल्याचें

ओळखून म्हणाला—"तुम्हीं ? येथें असे कां बसला आहां ? असें घडलें तरी काय ?"

"काय घडलें हें तुला कळावें म्हणून तर मी तुझी वाट पहात बसलों आहें. तिलोत्तमा आपल्या शेवटच्या घटका मोजीत आहे." अभिरामस्वामी म्हणाला.

जगतसिंहाच्या डोळ्यासमोर अनेक गोष्टी शैलेश्वराच्या देवळांत तिला अगदीं प्रथम पाहाल्यापासून ते कैदेंत तिच्याशीं केलेल्या कठोर व्यवहारापर्यंत,—एका मागून एक चित्रासारख्या उभ्या राहाल्या व त्याचें हृदय प्रेमानें उचंबळून आलें.

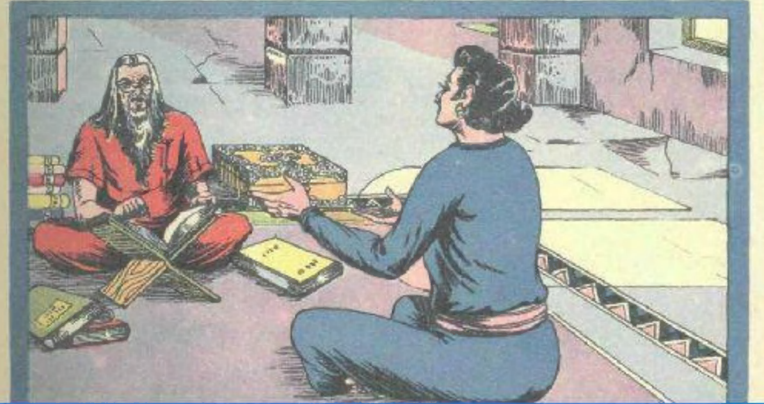
"विमलानें नवाबाचा खून केल्यावर मी आपली मुलगी व नात यांना बरोबर घेऊन वेष पालटून स्वतःचा व त्यांचा बचाव करीत फिरत होतों. वाटेंत तिलोत्तमा आजारी पडली. तिच्या आजाराचें कारण तुला माहीतच असेल. या आजाराचें औषध कोणा जवळ नाहीं. पांच दिवस झाले, मी येथें बसून आहें. एकदां अचानक तूं इकडे आलेला पाहून तुझ्या घोड्याच्या गळ्यांत ती चिठ्ठी बांधून ठेवली. कारण मला वाटलें कीं तिलोत्तमेच्या जिवाचें कांहीं बरें वाईट झालें तर निदान शेवटच्या घटकेला तरी तुमची दोघांची भेट होईल. तेव्हां तिची तब्येत इतकी बिघडलेली नव्हती, पण आतां तिच्या जगण्याची आशा मला नाहीं. दिवा विझायला वाऱ्याची एक झुळूक पुरेल." असें सांगून अभिरामस्वामी रडूं लागला. जगतसिंहाला पण तें सर्व ऐकून फार वाईट वाटलें."

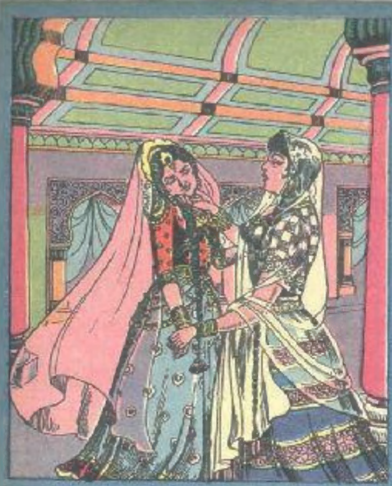
अभिरामस्वामी हृदय आवरून पुढें म्हणाला—"एकदम तिच्यासमोर तूं गेलास तर त्यांत देखील तिच्या जिवाला धोका आहे. तूं आल्याची बातमी प्रथम मी तिला कळवितों. मग तूं ये." असें सांगून तो त्या पडक्या किल्ल्यांत गेला. थोड्या वेळानें त्यानें जगतसिंहाला बोलविलें.

आंत एका खोलींत पलंगावर तिलोत्तमा डोळे मिटून पडून होती. वैधव्यामुळें दुःखी विमला तिलोत्तमेला त्या स्थितींत पाहून स्वतःच्या जिवाची पर्वा न करून तिलोत्तमे-जवळ बसून हळुवारपणानें तिच्या अंगावर हात फिरवीत होती. जगतसिंह पलंगाजवळ जाऊन उभा राहाला. अभिरामस्वामी जवळ जाऊन हळूच म्हणाला—"जगतसिंह आले आहेत, तिलोत्तमा! तिलोत्तमेनें एकदां डोळे उघडून त्याला पाहिलें व डोळे मिटून तोंड फिरवून पडून राहाली. तिच्या डोळ्यांतून अश्रूधारा वाहात होत्या. तें पाहून जगतसिंह तिच्या पायगती बसला. त्याच्या डोळ्यां-तूनपण अश्रूधारा वहात होत्या.

कित्येक दिवस जगतसिंहानें तिची सेवा शुश्रूषा केली. सैन्य कोठंवर गेलें, छावणी काढून सर्व पाटण्यापर्यंत पोंचले कीं नाहीं, कोणी त्याची वाट तर पहात नसेल, या सर्व गोष्टींची फिकीर त्याला नव्हती. जवळ-जवळ वाळून गेलेल्या वेलीला आपल्या आंसवांचे पाणी घालून पुन्हां पालवी फुटते का हें पाहण्यासाठीं तो अहोरात्र जागत होता. तिच्या आजाराला एक प्रेमच काय तें औषध होतें. त्या औषधाचा फायदापण झाला व तिची तब्येत बरीच सुधारली. आतां ती पलंगावर उठून बसू लागली. विमला नसेल त्यावेळीं दोघें परस्परांशीं मोकळेपणांनीं बोलूं शकलीं. पाळीपाळीनें दोघांनीं चुकीची माफी मागितली.

एक दिवशीं संध्याकाळीं अभिरामस्वामी पुस्तक वाचीत बसला असतां जगतसिंह त्याच्याजवळ येऊन उभा राहाला. म्हणाला—"मला वाटतें, आतां तिलोत्तमेला प्रवास करायला हरकत नाहीं. आतां या पडक्या

किल्ल्यांत पडून राहण्याचें काय कारण?" अभिरामस्वामी पुस्तक बंद करून उठून उभा राहाला व त्यानें जगतसिंहाला पितृवात्सल्यानें पोटाशीं धरलें. नंतर अभिरामस्वामीबरोबर जगतसिंह व इतर सर्व मंधारणाच्या किल्ल्यांत गेले. तेथें जगतसिंह व तिलोत्तमेचा विवाह समारंभ थाटामाटानें पार पडला. लग्नासाठीं जगतसिंहाचे नातेवाईक व मित्रमंडळी आली होती. तिलोत्तमेची सर्व नातेवाईक मंडळी-पण लग्नाला हजर होती.

आयशानें लग्नाला अवश्य बोलावणें पाठवावें असें कळविलेंच होतें. त्याप्रमाणें जगतसिंहानें तिला बोलावणें पाठविलें होतें व ती आपल्या भावाबरोबर आली पण होती. ती अंतःपुरांतच होती. मनांतल्या मनांत तिला काय होत असेल हें तिचें तिलाच ठाऊक. परंतु वरकरणीं फार आनंद झाल्याचें तिनें दर्शविलें. तें पाहून सर्वांना आनंद झाला.

विवाहानंतर आयशा विमलेचा निरोप घ्यायला गेली तेव्हां तिनें विचारलें— "नवाबनंदिनी! आपल्या लग्नाचें बोलावणें पाठवशील ना मला?" तिला जगतसिंहावर आयशाचें प्रेम होतें ही गोष्ट माहीत नव्हती.

आयशानें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. ती तिलोत्तमेचा हात आपल्या हातांत घेऊन म्हणाली—"ताई! मी येतें बरें का! तूं खरी भाग्यवती आहेस. अल्ला तुला आयुष्यभर सुखी ठेवो."

"पुन्हां आपली भेट केव्हां?" तिलोत्तमेनें विचारलें.

"आपली भेट, पुन्हां? त्या परमेश्वरालाच ठाऊक. पण आपल्या या मोठ्या बहिणीला विसरूं नकोस हं!" आयशा हुंदका आवरून म्हणाली.

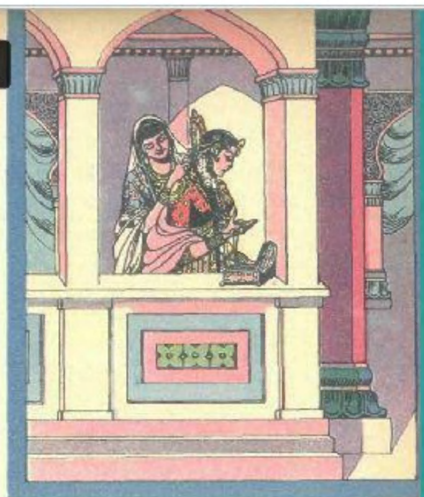
"काय म्हणतेस हें? अग तुला मी विसरलें तर युवराज माफ करतील का मला?" तिलोत्तमा स्मित करून म्हणाली.

"हें नाहीं आवडलें मला. युवराजांसमोर माझें नांव कधीं तूं काढलेंस तर माझ्या गळ्याची शपथ. दे वचन कीं कधीं नाहीं काढणार!" आयशा म्हणाली. कारण तिला माहीत होतें कीं तिची आठवण झाल्यास युवराजांचें मन खात्रीनें दुःखी होईल.

तिलोत्तमेनें मान हलवून तिला वचन दिलें.

परंतु तूं मला विसरतां कामा नये बरें का. मी माझी आठवण म्हणून जें कांहीं देईन तें जपून ठेव. असें सांगून आयशानें दासीला बोलावून एक हस्तीदंती करंडक मागविला. त्यांत कंठहार व आभूषणें होतीं. तिलोत्तमानें तीं सर्व तिलोत्तमेला घातलीं. तिलोत्तमा स्वतः श्रीमंतींत वाढलेली होती. परंतु इतकीं सुंदर रत्न भूषणें तिनेंदेखील पूर्वीं पाहिली नव्हतीं. तीं सर्व आभूषणें आयशाला तिच्या बापाकडून मिळाली होतीं. परंतु तिनें तीं मोडून पुन्हां तिलोत्तमेसाठीं आपल्या आवडीप्रमाणें पुन्हां घडविली होतीं.

तिलोत्तमा सर्व रत्नांचीं प्रशंसा करूं लागलेली पाहून ती म्हणाली—"कशाला

एवढी स्तुती? तुझ्या हृदयांत एक रत्न आहे त्याच्यासमोर हीं सर्व फिक्कीं पडतील." हें बोलत असतां तिच्या नकळत तिच्या डोळ्यांतून दोन टिपें गळलीं. चटकन तिनें ती पुसून टाकलीं. पण तिला कोणत्या गोष्टीबद्दल वाईट वाटलें, हें तिलोत्तमेला कळलें नाहीं.

आयशानें तिलोत्तमेचे दोन्ही हात आपल्या हातांत घेत डोळे भरून तिचें रूप पाहिलें व मनांतल्या मनांत म्हणाली—"हें रूप पाहाल्यावर माझ्या प्राणेश्वरांना कसलें दुःख होणार?" नंतर ती तिलोत्तमेला

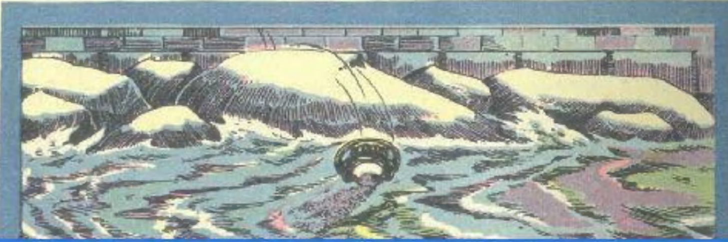

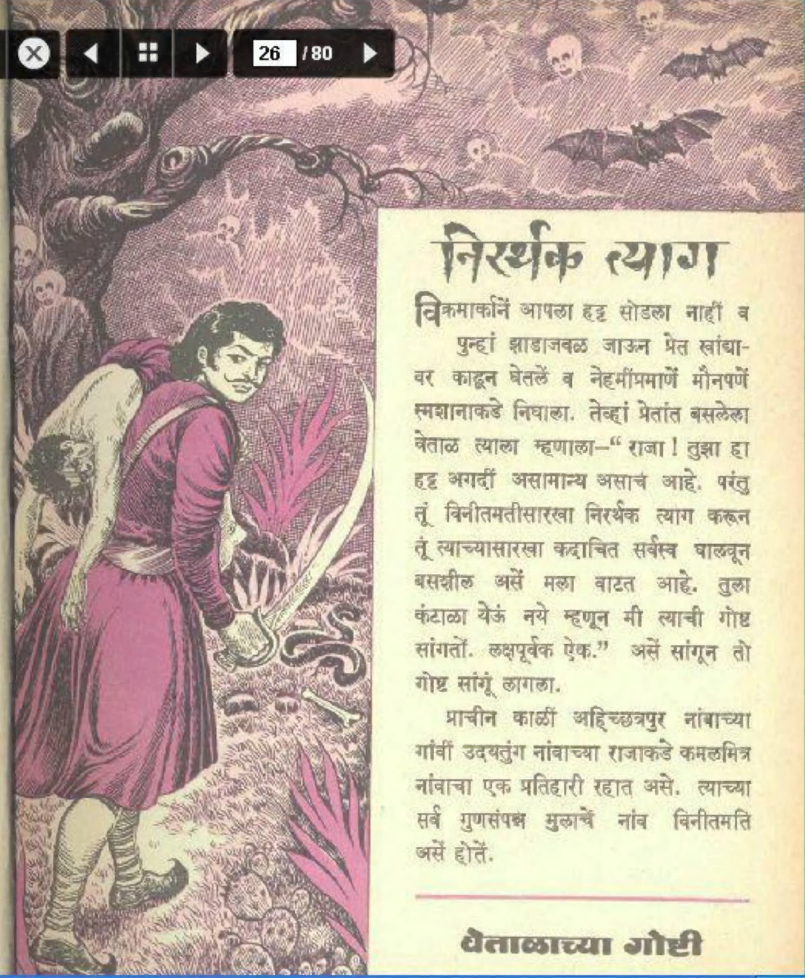
म्हणाली—"बरें तर मी येतें. युवराजांना भेटायला जाऊन त्यांचा वेळ फुकट घालविण्याची माझी इच्छा नाहीं. तूं स्वतःला सुखी कर व आपल्या पतीला सुखी ठेव. मी दिलेले दागिने नेहमीं घाल, परंतु आपल्या हृदयांतला दागिना नेहमीं स्वच्छ व पवित्र राख."

हें बोलत असतां आयशानें हुंदका दाबाल्याचें तिलोत्तमेच्या लक्षांत आल्याशिवाय राहालें नाहीं. तिनें विचारलें देखील—"पण अक्का! तूं अशी दुःखी कां?" तें ऐकून आयशाच्या डोळ्यांतून घळघळां अश्रूधारा वाहूं लागल्या. पण एक क्षणभर देखील जास्त न थांबतां ती पालखींत जाऊन बसली.

आयशा घरीं पोंचली तेव्हां जास्त रात्र उरली नव्हती. कपडे बदलून ती खिडकीसमोर येऊन उभी राहाली. आकाशांत तारे चमकत होते. खालीं खंदकाच्या पाण्यांत आकाशाची पडछाया छान दिसत होती. खिडकींत बसून ती काय विचार करीत होती हें सांगणें कठीण आहे. तिनें बोटांतून एक अंगठी काढली. त्यांत विष होतें, जालिम विष होतें. "हें विष प्याल्यानें माझी तहान कायमची भागेल." तिच्या मनांत एक विचार आला. लगेच दुसरा विचार आला—"एवढ्याचसाठीं का देवानें मला हा देह दिला. हा थोडासा कष्ट सहन करण्याची शक्ति माझ्या अंगांत नसेल तर हा स्त्रीजन्म फुकट. जगतसिंहाला ही गोष्ट कळली तर त्यांच्या हृदयाची दशा काय होईल?" आयशानें ती अंगठी खंदकांत फेंकून दिली. [संपूर्ण]

[पुढील अंकी नवीन गोष्ट]

निरर्थक त्याग

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं व पुन्हां झाडाजवळ जाऊन प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें व नेहमींप्रमाणें मौनपणें स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तुझा हा हट्ट अगदीं असामान्य असाच आहे. परंतु तूं विनीतमतीसारखा निरर्थक त्याग करून तूं त्याच्यासारखा कदाचित सर्वस्व घालवून बसशील असें मला वाटत आहे. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्याची गोष्ट सांगतों. लक्षपूर्वक ऐक." असें सांगून तो गोष्ट सांगूं लागला.

प्राचीन काळीं अहिच्छत्रपुर नांवाच्या गांवीं उदयतुंग नांवाच्या राजाकडे कमलमित्र नांवाचा एक प्रतिहारी रहात असे. त्याच्या सर्व गुणसंपन्न मुलाचें नांव विनीतमति असें होतें.

एके दिवशीं दुधासारखें स्वच्छ चांदणें पडलें होतें. गच्चीवर हिंडत असतां सहज त्याच्या मनांत आलें कीं इतकें स्वच्छ चांदणें पडलें आहे तेव्हां येथें पडून राहण्यापेक्षां वनश्री पहावयास जावें. म्हणून तो धनुष्यबाण घेऊन रानांत निघाला. थोडें अंतर चालून गेल्यावर त्याला एका झाडाखालीं रडत बसलेली एक मुलगी दिसली.

"कोण ग तूं ? आणि अशी रडत कां आहेस ?" त्यानें तिला विचारलें.

ती म्हणाली—"मी गंधमाली नांवाच्या नागराजाची कन्या आहें. माझें नांव विजयवती. कालजिह्व नांवाच्या यक्षानें माझ्या वडिलांचा युद्धांत पराभव करून त्यांना आपला दास करून घेतलें. तें असह्य झाल्यानें मी गौरीची पूजा करून तिला प्रसन्न करून घेतलें. देवीनें मला एक दिव्य खड्ग व एक पांढरा घोडा दिला व तुला द्यायला सांगून तुझ्याकरवीं कालजिह्वाला जिंकणें शक्य आहे व या दिव्य खड्गाच्या साहाय्यानें तुला राज्य संपादन करतां येईल असेंदेखील देवीनें सांगितलें आहे. या वेळीं तुला रानांत आलेला पाहून तुझें लक्ष आपल्याकडे आकर्षित करून घेण्यासाठींच मी रडत होतें. तूं मला एवढी मदत केलीस तर मी तुझे उपकार जन्मोजन्मीं विसरणार नाहीं."

विनीतमतीनें ती जबाबदारी स्वतःवर घेण्याचें कबूल केलें. विजयवती कोठें तरी गेली व एका क्षणार्धांत एक शुभ्र पांढरा घोडा व दिव्य खड्ग घेऊन आली. विनीतमतीनें तें दिव्य खड्ग घेतलें, घोड्यावर बसला व विजयवतीला पण त्याच घोड्यावर बसवून घेऊन तो यक्ष रहात असे त्या मानससरोवराकडे निघाला. तो घोडा पापणीदेखील लवली नसेल एवढ्या वेळांत मानससरोवरावर येऊन पोंचला.

यक्ष चक्रवाकाचें रूप घेऊन मानससरोवरावर विहार करीत होते. विजयवतीचा बाप गंधमाली त्यांची सेवा करीत होता. विनीतमतीनें तलवार घेऊन यक्षांवर हल्ला केला. तेव्हां कालजिह्वनें एक भयंकर रूप धारण केलें व विनीतमतीशीं युद्धाला सज्ज झाला. परंतु विनीतमती त्याचे केस धरून तलवारीनें त्याचा वध करूं लागला तेव्हां तो त्याच्याजवळ प्राणभिक्षा मागूं लागला. गंधमालीला दास्यमुक्ति मिळाली आणि तो विनीतमती व आपली मुलगी विजयवती यांच्या बरोबर स्वदेशीं परतला.

विनीतमतीला एक दिव्य खड्ग व अश्व यांच्याबरोबर एक कन्या पण मिळाली. हें पाहून त्याचे वडील कमलमित्र व राजा उदयतुंग यांना फार आनंद झाला.

उदयतुंग याला उदयवती नांवाची एक मुलगी होती. षड्शास्त्र व शोडष कला यांत तिनें प्रविण्य संपादन केलें होतें. राजानें जाहीर केलें होतें कीं ब्राह्मण किंवा क्षत्रिय कुळांत जन्मलेला जो कोणी राजकन्येला शास्त्रार्थ करून जिंकेल त्याच्याशीं तिचें लग्न करून देण्यांत येईल. विनीतमतीच्या वडिलांनीं आपल्या मुलाला

उदयवतीशीं शास्त्रार्थ करून तिला जिंकावें असें सुचविलें. परंतु एका स्त्रीशीं शास्त्रार्थ करून तिला जिंकणें त्याला थोडें विचित्र वाटलें.

कमलमित्र राजाकडे गेला व म्हणाला– "महाराज! माझा मुलगा राजकन्येशीं शास्त्रार्थ करण्यास तयार आहे. तरी त्या-साठीं जरूर ती तयारी करावी. राजा त्या गोष्टीस कबूल झाला. दुसऱ्या दिवशीं विद्वत्-सभा भरली. राजकन्येनें जें जें प्रमेय मांडलें त्या प्रत्येकाचें विनीतमतीनें खंडन केलें. शेवटीं तिनें आपला पराभव स्वीकार करून विनीतमतीला पती म्हणून स्वीकारलें. उदय-तुंगनें थाटामाटानें दोघांचें लग्न करून दिलें.

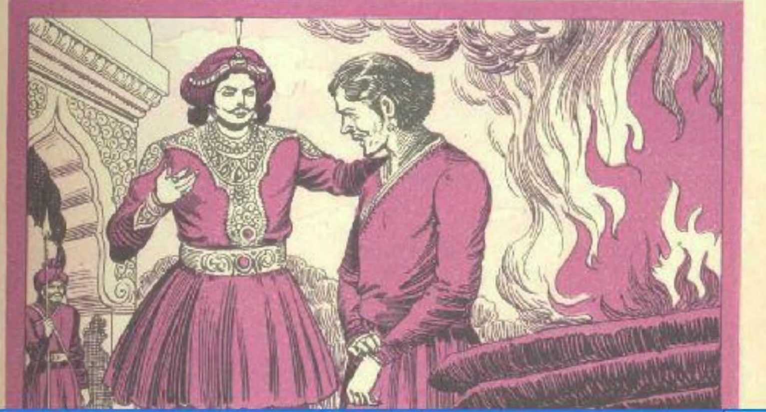
उदयतुंग वृद्धच होता. त्याला मुलगा नव्हता. म्हणून जांवयालाच राज्य देऊन त्यानें वानप्रस्थाश्रम घेतला व गंगेकाठीं आश्रम स्थापन करून त्यांत राहूं लागला. विनीतमती आपल्या दोघां राण्यांसह राज्य करूं लागला.

कांहीं दिवसांनीं इंद्रकलश नांवाचा एक राजकुमार उत्तरेकडून विनीतमतीच्या भेटीस आला. विनीतमतीनें त्याचें सर्व प्रकारें आतिथ्य करून येण्याचें कारण विचारलें.

तो म्हणाला–"आपण कल्पवृक्षासारखे कोणी कांहीं मागितलें तर तें देऊन त्याची इच्छापूर्ण करतां असें मी ऐकतों. माझ्या-वडिलांनीं दिलेल्या राज्यावर मी राज्य करीत असतां माझा धाकटा भाऊ कनककलश यानें माझ्या राज्यावर स्वारी केली व माझें सिंहासन बळकावून बसला आहे. आपण आपलें खड्ग व अश्व मला कृपा करून दिल्यास मी आपलें राज्य परत मिळवीन."

विनीतमतीनें लगेच तो दिव्य अश्व व तें खड्ग इंद्रकलशाला दिलें. इंद्रकलशनें त्यांच्या साहाय्यानें आपलें राज्य परत मिळविलें. कनककलश आपल्या भावाकडून पराभव झाल्यावर रडत अहिच्छत्रपूरला आला. विनीतमतीच्या राजवाड्यासमोर चिता पेटवून त्यांत उडी मारून आत्महत्येस तयार झाला. तेव्हां विनीतमति त्याच्याजवळ येऊन त्याला म्हणाला–"अशी आत्महत्या कां करून घेतोस? तुला राज्यच पाहिजे ना? माझें राज्य घे! मला मूलबाळ नाहीं. मी तुलाच आपला मुलगा समजून तुला हें राज्य देतों." त्याप्रमाणें त्यानें आपलें राज्य कनक-कलश याला देऊन टाकलें आणि आपल्या दोघी राण्यांसह त्यानें वनवास ग्रहण केला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा! मला एका गोष्टीची शंका आहे. विनीतमतीच्या या विचित्रपणाचा अर्थ काय? तो स्वतः राजा होता. त्यानें एक अपरिचित व्यक्तीला तें दिव्य खड्ग व अश्व कां दिलें व पुढें कनककलश आत्महत्येला तयार झाला तेव्हां त्याला स्वतःचें राज्य कां देऊन टाकलें? विनीतमतीच्या वाड्यासमोर चिता रचून आत्महत्येचा विचार कनककलश यानें कां केला? तूं या शंकांचें समाधानकारक उत्तर माहीत असून दिलें नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं

शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

त्यावर विक्रमार्क म्हणाला—"विनीतमतीनें केलें त्यांत गैर असें कांहींच नव्हतें. त्याच्या मनांत राज्याचा मोह कधींच उत्पन्न झाला नाहीं. ज्या कामासाठीं विजयवतीनें त्याला तें खड्ग व अश्व दिले होते तें काम पुरें करण्यासाठींच त्यानें त्यांचा उपयोग केला. राजाला मूल नव्हतें व राजकन्येला शास्त्रार्थ करून जिंकणें त्याला कठीण नव्हतें. तरी स्वतः होऊन शास्त्रार्थ करण्याचा विचार त्याच्या मनांत आला नाहीं. बापाच्या आग्रहानेंच तो शास्त्रार्थ करण्यास कबूल झाला. राजा झाल्यावर आपलें राज्य वाढविण्याचा विचार-देखील त्याच्या मनांत कधीं आला नाहीं. या सर्व गोष्टींवरून त्याच्या मनांत राज्याचा मोह नव्हता हें स्पष्ट होतें. म्हणून त्यानें इंद्रकलश याला खड्ग व अश्व दोन्ही देऊन टाकले यांत नवल काय? विनीतमतीनें केलेल्या साहाय्यामुळेंच भावाच्या हातून आपला पराभव झाला असें कनककलश याला वाटलें तर त्यांत तरी नवल काय! विनीतमतीनें स्वतः स्वारी करून त्याला जिंकलें असतें तर कनककलशला एवढें वाईट वाटलें नसतें. तिऱ्हाइताची मदत घेऊन भावानें त्याचा पराभव केलेला कनककलशला खपला नाहीं. कनककलशच्या आत्महत्येला मूळ कारण आपण आहों हें विनीतमतीला माहीत होतें. म्हणून त्यानें स्वतःचें राज्य देऊन कनककलशची राज्य मिळविण्याची इच्छा पुरी केली."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला धरून लोंबकळूं लागला.

[कल्पित]

जगत्सेन नांवाच्या राजाला धनंजय नांवाचा मुलगा होता. त्यानें गुरुगृहीं सर्व विद्या शिकून घेतल्या. पण धनुर्विद्येंत त्यानें विशेष प्राविण्य संपादन केलें होतें. तो मोठा झाल्यावर त्याच्या वडिलांनीं त्याला युवराज-पद देण्याचें ठरवून त्यासाठीं एक समारंभ करण्याचें ठरविलें. परंतु धनंजयाला कांहीं काळ स्वतंत्रपणें राहून जगाचा प्रवास करण्याची इच्छा होती. आईवडिलांना ती गोष्ट आवडली नाहीं. कारण तो त्यांचा एकुलता एक मुलगा होता. म्हणून धनंजय कोणाला कळविल्याशिवाय परदेशीं निघून गेला. आईवडिलांनीं मुलाचा पुष्कळ शोध केला. परंतु त्यांना त्यांत यश आलें नाहीं. मुलाचा विरह असह्य झाल्यानें रात्रंदिवस रडून राणी आंधळी झाली. आतां धनंजय परत येणें अशक्य असें वाटून सर्व निराश झाले.

राजानें आपल्या आंधळ्या राणीला टाकलें व दुसरें लग्न करून घेतलें. त्यानें मोठ्या राणीसाठीं रानांत एक वाडा बांधून त्यांत तिला ठेवलें. पुढें कांहीं दिवसांनीं धाकट्या राणीला एक मुलगा झाला. राजाला अपत्यप्रेम पुन्हां लाभलें व तो त्या आनंदांत मोठ्या मुलाला पार विसरून गेला.

धाकट्या राणीच्या मुलाला पांचवें वर्ष लागलें. तेव्हां धनंजय स्वदेशीं परत आला. त्यानें भ्रमण करीत असतां अनेक देश जिंकले व कीर्ति संपादन केली. स्वदेशीं परत येण्यापूर्वीं त्यानें राजाला कळविलें नव्हतें. परंतु प्रजेच्या तोंडीं राजाला कळलें कीं कोणीतरी शूर सेनापति देश जिंकीत

त्याच्या राज्यावर स्वारी करण्यासाठीं आला आहे व त्यानें राजधानीबाहेर तळ दिला आहे.

ती बातमी ऐकून राजा घाबरून गेला. त्यानें आपल्या मंत्र्याला धनंजयाकडे पाठविलें. मंत्र्यानें युवराजाला ओळखलें नाहीं. तो त्याला म्हणाला—"महाराज! आपणांशीं युद्ध करण्याची आमच्या महाराजांची इच्छा नाहीं. दोन हजार सुवर्ण मुद्रा स्वीकार करून आपण आमच्या राजधानीवर स्वारी करण्याचा विचार सोडावा अशी आमच्या महाराजांची आपणांजवळ विनंती आहे."

धनंजय स्मित करून म्हणाला—"मी किल्ल्यांत प्रवेश करणार आहें. मी या देशाचा युवराज आहें. मला कोण अडविणार? मंत्री!"

युवराजाला ओळखून मंत्री लज्जित झाला. त्यानें युवराज निघून गेल्यानंतर घडलेलें सर्व वृत्त वर्णन केलें व म्हणाला—"मोठ्या राणी सरकार रानांत एका वाड्यांत रहात आहेत. पुत्रविरहानें रडत राहल्यानें त्यांचे डोळे गेले." तें ऐकून धनंजयाला फार वाईट वाटलें व तो राजधानीत न जातां आपल्या आईला भेटण्यासाठीं रानांत गेला. मुलाचा आवाज ओळखून मातेच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रू वाहूं लागले व तिला पुन्हां छान दिसूं लागलें.

तिकडे मंत्र्यानें धनंजय परत आल्याची गोष्ट राजाला जाऊन सांगितली. धनंजय घरीं न येतां सरळ रानांत आपल्या आईला भेटण्यासाठीं गेल्याचें ऐकून राजाला काय करावें हें सुचेना. तरी राजानें आपल्या मुलाकडे निरोप पाठवून त्याला राजधानींत बोलावलें. पण धनंजयनें उलट उत्तर पाठविलें कीं आई रानांत असतां मी राजधानींत येणें अशक्य. तरमग आईबरोबर यावें असें राजानें कळविलें. परंतु राणीनें नकार दिला.

धनंजय आईची परवानगी घेऊन एकदां आपले वडील जगत्सेन यांच्या भेटीसाठीं राजधानीस आला. युवराज येत असल्याची बातमी ऐकून प्रजेला अपरंपार आनंद झाला. जागोजागीं तोरणें बांधण्यांत आलीं. रस्त्याच्या दोन्ही बाजूला युवराजांच्या दर्शनासाठीं प्रजेची गर्दी होती. युवराजानें दरबारांत प्रवेश करतांच दरबाऱ्यांनीं लवून मुजरा केला व राजा आपल्या डोक्यावरचा मुकुट काढून मुलाच्या डोक्यावर ठेवीत म्हणाला—"युवराज! आज पासून तूंच या देशाचा राजा!"

त्यांनंतर धनंजय आपल्या सावत्र आईला भेटण्यासाठीं तिच्या महालांत गेला. ज्या महालांत पूर्वी त्याची आई रहात होती त्याच महालांत ती राहाते हें त्याला राजाकडून कळलें. धनंजय त्या महालाकडे जात असतां त्याला वाटेंत एक मुलगा धनुष्यबाण घेऊन खेळत असलेला दिसला. त्याच्या हातांत चार बाण होते.

धनंजय त्या मुलाच्या हातांतले बाण घेऊन त्याला म्हणाला—"बाळ! दे तुझें धनुष्य. तुला मी दाखवितों कसा बाण

मारतात तो." असें सांगून धनंजयनें चार बाण चार दिशेला सोडले.

तें पाहून मुलगा आपले बाण परत मागूं लागला. परंतु धनंजयनें तर ते सोडले होते. मुलगा रडूं लागला. तेव्हां त्याची आई धांवत बाहेर आली व त्याला उगा करीत विचारूं लागली—"बाळा काय झालें रडायला?"

मुलगा धनंजयकडे बोट दाखवून म्हणाला—"हा पहा, कोण आला आहे तो. यानें माझे बाण सोडले आणि आतां मला ते परत पाहिजेत."

तेव्हां छोटी राणी म्हणाली–"फुटक्या नशिबाचा तूं आणि मी. आतां कोण विचारणार आपल्याला ?"

धनंजयनें ज्या ज्या दिशेला बाण सोडले होते त्या दिशेला बाण शोधून आणण्या-साठीं नोकर धांवले. दूरवर शोध केला तरी ते बाण त्यांना सांपडले नाहींत.

धाकट्या राणीच्या महालांत चालू असलेली गडबड राजाच्या कानावर गेली व त्यानें येऊन कारण विचारलें. तेव्हां ती म्हणाली–"वडील मुलानें आपल्या धाकट्या भावाच्या हातांतले बाण घेऊन दूर फेंकून दिले. म्हणून मुलगा रडतो आहे."

"मोठा मुलगा तरी तुझाच असें नको का मानायला ? तोच युवराज आहे. ते चार बाण मूळ त्याचेच." राजा म्हणाला.

"कळलें मला सर्व, तुम्ही व तुमचा मुलगा दोघे एक होऊन आतां माझ्या मुलाचा जीव घ्यायला तयार झालेले दिसतां."

"मी तुला दुसरे बाण करून देतों." धनंजयनें आपल्या धाकट्या भावाची समजूत घालण्याचा यत्न करून पाहिला. त्याप्रमाणें त्यानें नवे बाण करून देण्यास नोकरांना सांगितलेंदेखील. नंतर तो वडिलांचा निरोप घेऊन आपल्या आईकडे परत आला.

धनंजय परत आल्यापासून धाकट्या राणीचा अधिकार कमी झाला व तिच्या मुलाचें कोडकौतुक पण कमी होऊं लागलें. धनंजय तिच्या डोळ्यांत सलूं लागला व तिनें त्याचा कांटा दूर करण्यासाठी उपाय सुरू केले. तिनें राजवैद्यांना बोलावून त्यांना बक्षिसाचा लोभ दाखविला व औषधांत विष कालवून मोठ्या मुलाला द्यायला सांगितलें.

राजवैद्य म्हणाले–"जो आजारी नाहीं त्याला औषध देण्याचा काय अर्थ ? पण आपण स्वतः आजारी पडल्याचें सोंग केल्यास आपल्यासाठीं औषध आणण्याचें काम युवराजाला देऊन त्यांचा कांटा दूर होणें शक्य आहे." वैद्यांच्या सल्ल्याप्रमाणें धाकटी राणी आजारी पडली व डोकें-दुखीचें सोंग करून कण्हूं लागली व रडूं लागली. राजानें इलाज करण्यासाठीं राज-वैद्यांना बोलाविलें.

वैद्य राणीची नाडी पाहून म्हणाले–"महाराज ! हा एक तऱ्हेचा शिरोवायु आहे. वायूचा प्रकोप झाल्यानें डोकेदुखी होते. याला औषध म्हणजे खऱ्या हिऱ्यांचें भस्म ! खरे हिरे फक्त रत्नद्वीपांत मिळतात. कोणी जाऊन आणले तर त्यांचें भस्म काढून राणी सरकारांना देतां येईल."

राजा धनंजयला म्हणाला–"रत्नद्वीपांत जाऊन तुला तेथील हिरे आणतां आले तर पहा. नाहींतर मी जातों."

"तुम्ही कशाला ? मी जाऊन घेऊन येतों." धनंजय निघाला. रत्नद्वीप दक्षिणेकडे समुद्रांत एक द्वीप होतें. तेथें पोपटांच्या जातीच्या राजाचें राज्य होतें. धनंजय रत्न-द्वीपाच्या राजधानींत पोंचला तेव्हां त्याच्या ध्वजस्तंभांत एक बाण दिसला. धनंजयानें

"ये !" म्हणतांच बाण ध्वजस्तंभांतून निघून सरळ त्याच्या हातांत आला. तें पाहून ध्वजस्तंभाच्या रक्षणार्थ उभे असलेले सैनिक चकित झाले व धनंजयाला बोलावून आपल्या राजाकडे घेऊन गेले. राजानें धनंजयला त्याचें नांव गांव विचारलें.

"आमचा देश येथून सुमारें शंभर कोसावर उत्तरेकडे आहे. माझें नांव धनंजय." बाणावर त्याचें नांव वाचून राजाला त्याच्या बोलण्यावर विश्वास बसला. शंभर कोसावरचें लक्ष वेधणारा आपल्याला जांवई मिळाला तर आपली मुलगी सुखी होईल असा विचार-

करून राजानें त्याच्याशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें.

लग्न झाल्यावर धनंजयनें आपल्या बायकोला रत्नद्वीपांत येण्याचें खरें कारण सांगितलें.
" हिरे या द्वीपाच्या एका डोंगरांत सांपडतात. आमचे पोपट नोकर ते घेऊन येतात. मी तुम्हांला पाहिजे तितके हिरे आणवून देतें." असें सांगून पोपटराजाच्या राजकन्येनें एक पोतें भरून हिरे आणवून दिले. धनंजय ते हिरे घेऊन सपत्नीक स्वदेशीं आला.

अज्ञातन्हेनें धाकट्या राणीची ती युक्ति फुकट गेली. कांहीं दिवसांनंतर तिनें पुन्हां डोकेदुखीचें सोंग केलें. वैद्यांनीं येऊन नाडी पाहून वायूचा प्रकोप पुन्हां झाला असल्याचें सांगितलें व म्हणाले—" हिऱ्याच्या भस्मानें रोग कांहीं काळ बरा झाला. परंतु पुरा बरा झाला नाहीं. तेव्हां या रोगाला एकच एक औषध म्हणजे राक्षस रेशमाचें भस्म. तें रेशम पूर्वेकडील द्वीपांत मिळतें."

धनंजय राक्षस रेशम आणण्यासाठीं निघाला. त्या द्वीपाच्या ध्वजस्तंभांत देखील एक बाण रुतलेला होता. त्यानें बोलवतांच बाण त्याच्या हातांत आला. पाहाऱ्यासाठीं उभे असलेल्या सैनिकांनीं तें स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहून आपल्या राजाला त्याची वर्दी दिली. राजानें त्याला बोलावून त्याचें नांव गांव विचारलें. त्या बाणावर धनंजयाचें नांव होतें. राक्षस द्वीपाच्या राजानें धनंजयाचा तो पराक्रम पाहून त्याच्याशीं आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें. लग्न झाल्यावर धनंजयनें आपल्या बायकोला त्या द्वीपांत येण्याचें खरें कारण सांगितलें.

" माझ्याकडे कांहीं राक्षस नोकर आहेत. त्यांना मी जीवद्वीपांत पाठवीन. त्या द्वीपांतच तुम्हांला हवें असलेलें रेशम मिळतें. तुम्हांला किती हवें आहे तें सांगा. मी रेशम घेऊन यायला त्यांना पाठवितें." राजाची मुलगी म्हणाली.

धनंजयानें दहा पोतीं राक्षस रेशम मागवून घेतलें व सपत्नीक स्वदेशीं आला. त्याच्याबरोबर कांहीं राक्षस दास पण आले. त्या राक्षसांना पाहतांच धाकट्या राणीची डोकेदुखी बंद झाली. वैद्यांनीं तें राक्षस रेशम जाळून त्याचें भस्म तयार केलें व राणीला दिलें.

आणखी कांहीं दिवसांनीं पुन्हां राणीचें डोकें दुखूं लागलें. वैद्यांनीं राणीची नाडी पाहून या खेपेस आणखी एक औषध सांगितलें. म्हणाले—" राक्षस रेशमानें रोग पुष्कळ बरा झाला असला तरी पुरा बरा झाला नाहीं. वाघिणीचें दूध मिळाल्यास डोकेदुखी कायमची बरी होईल."

वाघिणीचें दूध आणण्यासाठीं धनंजय उत्तरेकडे निघाला. तेथें व्याघ्रराजाचें राज्य होतें. त्या देशांत व्यालेल्या वाघिणी पुष्कळ होत्या. त्यांचें दूध काढणें म्हणजे थट्टा नव्हे. तरी धनंजय व्याघ्रराजाच्या राज्यांत गेला. तो व्याघ्रराजाच्या राजधानींत पोंचला तेव्हां ध्वजस्तंभाला रुतलेला एक बाण त्याला दिसला. त्यानें बोलावल्याबरोबर बाण त्याच्या हातांत आला.

व्याघ्रराजानें त्याला बोलावून चवकशी केली तेव्हां बाणावर त्याचेंच नांव पाहून त्यानें आपल्या मुलीचें त्याच्याशीं लग्न करून दिलें. लग्न झाल्यावर धनंजयनें व्याघ्रराजाच्या देशांत येण्याचें खरें कारण सांगितलें.

" माझ्याकडे कित्येक वाघ नोकरीला आहेत. त्यांत कांहीं वाघिणीपण आहेत. कांहीं नुकत्याच व्यालेल्या आहेत त्यांचें दूध काढवून मी तुम्हांला देईन. परंतु वाटेंत दूध नासेल म्हणून पन्नास वाघिणींना घेऊन आपण जाऊं या. वाटेल तितकें दूध मिळेल."

त्याप्रमाणें धनंजय सपत्नीक पन्नास वाघिणींना घेऊन स्वदेशीं परतला. त्या वाघिणींना पाहून लोक घाबरून गेले. धाकटी राणी इतकी घाबरून गेली कीं मरतां मरतां वाचली. वाघिणींचें दूध तिला देण्यांत आलें. वैद्यांनीं राणीचा रोग बरा झाला असल्याचें सांगितलें.

धाकट्या राणीनें वैद्यांना बोलावून विचारलें–"आतां काय करायचें? धनंजय मृत्यूच्या तोंडांतून तीनदां वांचून आला. त्याला अशक्य असें कांहीं तरी काम सांगाल कीं नाहीं? तें काम त्याला करतां आलें नाहीं तर राजा त्याच्यावर रागावेल."

वैद्य म्हणाले–"राणी सरकारांनीं पुन्हां डोकें दुखत असल्याचें सोंग करावें. महाराजांना जें सांगावयाचें तें आम्ही पाहून घेऊं." त्याप्रमाणें राणीनें पुन्हां डोकेदुखीचें सोंग केलें.

राजानें पुन्हां वैद्यांना बोलावून औषधोपचार करायला सांगितलें. "तुम्ही तीनदां तीन प्रकारचीं औषधें सांगितलीं. तीं औषधें दिलीं. पण राणीची डोकेदुखी बंद झाली नाहीं. या खेपेस तुम्ही औषध बरोबर सांगितलें नाहींत तर तुम्हांला कैदेंत टाकावें लागेल." राजा म्हणाला.

"महाराज! या डोकेदुखीला एक रामबाण औषध आहे. परंतु तें करणें अशक्य आहे असें समजून आजवर आम्ही बोललों नाहीं." वैद्य म्हणाले.

"अशक्य कीं शक्य तें मी पाहून घेईन. प्रथम औषध काय आहे तें सांगाल कीं नाहीं?" राजानें विचारलें.

"नवीन खणलेल्या तलावांत राणी सरकारांनीं स्नान केलें तर ही डोकेदुखी कायमची दूर होईल. तो तलाव आपल्या राजधानींतल्या मोठ्या पटांगणाएवढा असला पाहिजे व त्यांत मासे असले पाहिजेत. त्याच्या काठीं मोठमोठे वृक्षपण असले पाहिजेत." वैद्य म्हणाले.

"तलाव खणायलाच एक वर्ष लागणार. झाडें वाढायला कमींत कमी दहा वर्षे लागतील. म्हणजे हें सर्व अशक्य." राजा म्हणाला.

"महाराज! आणखी महत्वाची गोष्ट म्हणजे एका महिन्याच्या आंत औषधोपचार झाला नाहीं तर राणी सरकारांच्या जिवाला कांहीं बरें वाईट झालें नाहीं म्हणजे पुरे." वैद्य म्हणाले.

वैद्य निघून गेले व राजा काळजींत पडला. त्यानें धनंजयला बोलावून राणीच्या आजाराची गोष्ट सांगितली व म्हणाला– "तूंच विचार करून सांग, काय करावें व कसें करावें."

धनंजय म्हणाला–"महाराज, आपण काळजी करूं नये. एका महिन्याच्या आंत मी कांहीं तरी उपाय करतों." असें सांगून तो पश्चिमेकडे निघाला. वाटेंत कोठें तरी नुकताच खणलेला तलाव लागेल असा विचार करून आणि इतर तीन दिशेला तो

गेला होता व वाटेंत त्याला तसा तलाव लागला नव्हता. म्हणून तो पश्चिमेकडेच निघाला. त्याला वाटेंत कोठेंच तलाव लागला नाहीं. पण गजराजाचें राज्य लागलें. राजधानींत प्रवेश करतांच त्याला ध्वजस्तंभाला रुतलेला बाण दिसला. त्यानें बोलावतांच तो बाण त्याच्या हातांत आला.

गजराजानें त्याचें नांव गांव विचारून त्याच्याशीं आपल्या ऐकुलत्या एका मुलीचें लग्न करून दिलें. लग्न झाल्यावर धनंजयनें गजराजाच्या देशांत येण्याचें खरें कारण आपल्या बायकोला सांगितलें.

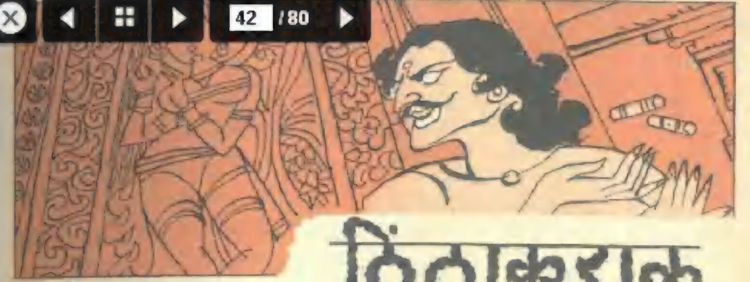
“त्यांत काय ? माझ्याकडे कित्येक हत्ती नोकरीला आहेत. त्यांच्याकडून मी हें काम एका दिवसांत पुरें करून घेईन.” राजकन्या म्हणाली. तिची आज्ञा ऐकून हत्तिणींनीं धनंजयच्या गांवीं एक तलाव खणून त्यांत पाणी भरलें व मोठमोठीं झाडें मुळासकट उपटून त्या तलावाच्या काठीं आणून लावलीं. त्यांनीं पुष्कळसे मासे देखील पाण्यांत आणून सोडले.

अशा तऱ्हेनें तलाव तयार झाल्यावर धनंजय सपत्नीक स्वदेशीं आला तेव्हां त्याला तो तलाव दिसला. राजाला फार आनंद झाला. तो वैद्यांना म्हणाला– “राणीला या तलावांत स्नान घालून तिचा औषधोपचार करावा. या खेपेस तिची डोकेदुखी थांबली नाहीं तर तुम्हांला जन्मठेप शिक्षा होईल.”

धाकटी राणी आंघोळ करण्यासाठीं तलावावर गेली. परंतु पाण्यांत पाय टाकतांच ती पाण्यांत बुडाली. पाणी खोल होतें. हे तिला माहीत नव्हतें. तिला वाटलें कीं आंत जाऊं तसें पाणी जास्त खोल होत जाईल. पण तिचा अंदाज चुकला. दुसऱ्या दिवशीं तिचें प्रेत पाण्यावर तरंगत असलेलें सर्वांना दिसलें.

राजा शोक करूं लागला तेव्हां दासींनीं वैद्यांच्या साहाय्यानें युवराजांचा वध व्हावा म्हणून राणीनें केलेल्या कारस्थानाची गोष्ट सांगितली. राजानें वैद्यांना जन्मठेप शिक्षा दिली आणि आपल्या पट्टराणीला परत राजवाड्यांत घेऊन आला. त्यानें धाकट्या मुलाला राज्याचा एक वांटा दिला व बाकी राज्य आपल्या मोठ्या मुलाला दिलें.

ठिंठाकराळ

उज्जैन नगरीं ठिंठाकराळ नांवाचा एक विक्षिप्त मनुष्य रहात असे. तो दिवसभर जुगार खेळे. जिंकणारे लोक त्याला प्रत्येकी शंभर कवड्या देत. तेवढ्या कवड्या घेऊन तो बाजारांत जाऊन कणीक विकत घेई व जागा मिळेल तिथें बसून पोळ्या करून त्या स्मशानांत घेऊन जाई व चितेच्या विस्तवावर त्या पोळ्या शेकून घेऊन महाकालाच्या देवळांत घेऊन जाई. तेथें देवासमोर तेवत असलेल्या दिव्यांतलें तूप काढून घेऊन ते आपल्या पोळ्यांना लावून घेई व पोळ्या खाऊन तो देवळांतच पडून राही.

एकदां ठिंठाकराळ देवळांत लोळत असतां देवळाच्या भिंतीवर कोरलेल्या मूर्ती हाल लागल्याचा भास झाला. त्या यक्षाच्या मूर्ती होत्या. त्या मूर्तींना जुगार खेळायला बोलवावें, पुष्कळ फायदा होईल असें त्याला वाटलें. तो विचार मनांत येतांच तो त्या यक्षमूर्तींना म्हणाला–“यक्ष हो ! या खेळायला माझ्याबरोबर जो जिंकेल त्याला त्योच नगद रुपये द्यावे लागतील.”

यक्षांनीं कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. जुगार खेळणारांचा एक नियम असतो. खेळणारा पण लावून फासे फेकूं लागला कीं आम्ही खेळत नाहीं असें म्हटलें तर तें मान्य होतें. नाहीं तर पुढचा मनुष्य खेळत आहे असें मान्य करावें लागतें. ठिंठाकराळनें पण लावून फांसे फेंकले होते. देवांनीं त्याला अडविलें नाहीं. ठिंठाकराळ बराच वेळ जुगार खेळत राहिला. त्यानें देवांच्या हातचें बरेंच सोनें जिंकलें.

शेवटीं तो म्हणाला—"मी जिंकलेलें सोनें मला देऊन टाका." त्याचें उत्तर यक्षांच्या मूर्तींनीं दिलें नाहीं. जुगारींत हारल्यावर जुगाऱ्यानें हारलेली वस्तु दिली नाहीं म्हणजे त्याला करवतीनें कापून काढावें असा देखील जुगाऱ्यांचा एक नियम आहे. त्याप्रमाणें ठिंठाकराळनें यक्षमूर्ती चिरून काढण्यासाठीं करवत घेतली. ती पाहून यक्ष घाबरून गेले व ठिंठाकराळला त्यांच्याकडून जें सोनें मिळणार होतें तें त्यांनीं देऊन टाकलें.

त्यानंतर ठिंठाकराळ दर रोज रात्रीं जुगार खेळून यक्षमूर्तींकडून सोनें मिळवूं लागला. तें पाहून चामुंडी त्यांना म्हणाली—"त्यानें तुम्हांला खेळायला बोलाविलें म्हणजे सांगा, आम्हांला नाहीं खेळायचें. म्हणजे तुमचा खेळाशीं कांहीं संबंध येणार नाहीं."

रात्रीं ठिंठाकराळनें बोलावल्यावर सर्व यक्षमूर्ती म्हणाल्या—"आम्हांला नाहीं खेळायचें!" ठिंठाकराळचा डाव फसला. तो सरळ महाकालाकडे गेला. त्यानें त्यालाच खेळायला बोलावलें.

"मी नाहीं खेळत...." महाकाल म्हणाला. तेव्हां ठिंठाकराळनें देवाचे पाय धरले आणि म्हणाला—"देवा! माझें भाग्य माझ्या विरुद्ध फिरलेलें दिसतें आहे. तूं त्रिलोकाचा भार आपल्या शिरावर वाहतोस. माझा भार तुला जड वाटूं लागला का?"

"तुला भिण्याचें कांहीं कारण नाहीं. तूं येथेंच रहा." महाकाल म्हणाला. त्या दिवसापासून ठिंठाकराळ तेथेंच राहूं लागला.

एके दिवशीं रात्रीं भैरव त्याला म्हणाला—"हें बघ, कांहीं अप्सरा आल्या आहेत महाकाली तीर्थांत स्नानाला. त्यांनीं वस्त्रें काठावर ठेवली आहेत. तीं तूं उचलून घेऊन जा. त्यांच्यांत कलावती नांवाची एक अप्सरा आहे. ती तुझ्याशीं लग्न करायला तयार होईपर्यंत तूं त्यांचीं वस्त्रें देऊं नकोस."

ठिंठाकराळनें त्याप्रमाणें केलें. कलावती लग्न करायला कबूल होईपर्यंत मी वस्त्रें परत द्यायला तयार नाहीं, असें ठिंठाकराळनें सांगितल्यावर इतर अप्सरांनीं होकार दिला. कलावतीला इंद्राचा. शाप होता. एकदां ती म्हणाली होती—"स्वर्गांत सुखाला तोटा नाहीं? तरी मर्त्यलोकांत जें सुख आहे तें स्वर्गांत दुर्लभ." त्यावर इंद्राला राग आला व त्यानें शाप दिला—"तर मग मर्त्यलोकांतल्या मनुष्याशीं लग्न करून तूं त्या सुखाचा अनुभव घे." त्या शापामुळें कलावती ठिंठाकराळशीं लग्नाला तयार झाली व त्याचीशी लग्न केलें. ती दिवसभर स्वर्गांत वास करी व रात्रीं मर्त्यलोकांत पतीकडे येई. एकदां कलावती आपल्या पतीला म्हणाली—"उद्यां इंद्रासमोर रंभेचें नृत्य आहे. तें संपेपर्यंत आम्हां सर्वांना तेथें रहावें लागेल. म्हणून मी थोडीशी उशिरां येईन."

"तें नृत्य मलादेखील पहावेंसें वाटत आहे. तूं मला गुप्तपणें तेथें घेऊन चल." ठिंठाकराळ बायकोला म्हणाला.

"नको बाई! इंद्राला तें कळलें तर दोघांना शिक्षा होईल." कलावती म्हणाली. तरी त्यानें गोडगोड बोलून बरोबर घेऊन जायला तिचें मन वळवून घेतलें.

उजाडल्यावर ती स्वर्गलोकीं निघाली तेव्हां तिनें कानांतल्या फुलांत ठिंठाकराळला सूक्ष्मरूपानें लपवून बसविलें. ठिंठाकराळला बायकोच्या मदतीनें इंद्राच्या खास महालांत प्रवेश मिळाला. इंद्राच्या दरबारांत अप्सरा गाणें म्हणत होत्या व रंभा नाचत होती. नारद व तुंबरू पण तेथें होते. त्यांत एक बकरी नाचत असलेली दिसली. त्या बकरीला त्यानें उज्जैन नगरींत पुष्कळदां पाहिलें होतें. ती इंद्रपुरीला कशी आली हें त्याला कळलें नाहीं. त्याला वाटलें कीं ती सर्व माया असावी. परंतु ती बकरी देवलोकांतलीच एक देवी होती.

इंद्राची सभा संपल्यावर कलावती आपल्या नवऱ्याला घेऊन भूलोकीं परत आली. दुसऱ्या दिवशीं ठिंठाकराळ याला ती बकरी उज्जैन नगरीं दिसली. त्यानें तिला अडवून विचारलें—"काल इंद्राच्या दरबारांत तूंच नृत्य केलें होतेंस नाहीं का? तें नृत्य माझ्यासमोर करून दाखव.

मृत्यलोकांतल्या या माणसाला आपलें हें गुपित कसें काय कळलें? बकरीला त्या गोष्टीचें आश्चर्य वाटलें. बकरी त्याच्या आज्ञेप्रमाणें नाचली नाहीं तेव्हां ठिंठा-कराळनें तिच्या मुस्कुटांत जोरानें भडकावली. तिच्या तोंडांतून रक्त वाहूं लागलें. ती धांवत इंद्राकडे गेली व आपलें गाऱ्हाणें निवेदन केलें. इंद्र कलावतीला बोलावून म्हणाला—"तूं मर्त्यलोकांतून आपल्या नवऱ्याला स्वर्गलोकीं माझ्या परवानगी शिवाय घेऊन आलीस म्हणून तुला मी नागपुरांत नरसिंहाचें जें देऊळ बांधत आहेत

त्याच्या ध्वजस्तंभावर जाऊन रहा अशी शिक्षा देतों."

कलावती व तिची आई अलंबशा दोघींनीं इंद्राचे पाय धरून माफी मागितली व तो शाप परत घेण्यास विनंति केली. तेव्हां इंद्र म्हणाला—"मी जो शाप दिला तो परत घेणें मला शक्य नाहीं. परंतु मी शापमुक्ति कशी होईल हें सांगून ठेवतों. तें देऊळ पडल्यावर तुला शापमुक्ति मिळेल."

कलावती आपल्या नवऱ्याकडे गेली व इंद्रानें दिलेल्या शापाची गोष्ट सांगितली व तिच्या अंगावर जीं दिव्यवस्त्रें व आभूषणें होतीं तीं पतीला देऊन शापाचें फळ भोगण्यासाठीं नागपूरला जाऊन नरसिंहाच्या देवळांतल्या ध्वजस्तंभांत शिरून बसली.

ठिंठाकराळ पत्नीवियोगानें फार दुःखी झाला. तो सावधपणें न वागल्यामुळें त्याच्या पत्नीला कष्ट सहन करावे लागले. त्याला फार वाईट वाटलें. परंतु दुःख करीत बसण्यांत अर्थ नाहीं, होईल त्या तऱ्हेनें कलावतीला शापमुक्त केलें पाहिजे, असें मनाशीं ठरवून त्यानें त्यासाठीं मुनिवेष धारण केला आणि नागपुरास गेला. त्यानें गांवाच्या वेशीवर चार टोंकावर रानांत

कलावतीनें दिलेल्या रत्नाभूषणांचे चार कलश घडवून ते पुरले व पांचवा मध्यरात्रीच्या सुमारास देवळासमोर पुरला. त्या नंतर नदी-काठीं एक आश्रम बांधून तेथें एका झाडा-खालीं बसून तपश्चर्या करूं लागला. गांवां-तील लोक त्याची तपश्चर्या पाहून त्याला एक मोठा तपस्वी मानूं लागले. ती बातमी राजाच्या कानावर गेली. राजानें त्याला बोलाविलें. परंतु ठिंठाकराळ राजाच्या भेटीस गेला नाहीं. तेव्हां राजा स्वत: त्याच्या दर्शना-साठीं आला. संध्याकाळपर्यंत दोघे बोलत होते. राजा राजधानीकडे निघाला तेव्हां कोल्हेकुई सुरू झाली. ती ऐकून ठिंठाकराळ हंसला. राजानें हंसण्याचें कारण विचारलें तेव्हां तो म्हणाला–" त्याच्याशीं तुझा कांहीं संबंध नाहीं." परंतु राजानें हंसण्याचें कारण सांगावें असा आग्रह केला.

"कारण कांहीं नाहीं. पूर्वेकडे रानांत रत्नाभूषणांनीं भरलेला एक कलश आहे. या कोल्हेकुईचा अर्थ एवढाच कीं मी तो उचलून घ्यावा. मला कोल्ह्यांची भाषा कळते." तपस्वी म्हणाला.

तपस्वी म्हणतो तें खरें आहे कीं नाहीं हें पाहण्यासाठीं राजानें त्याला बरोबर [illegible] दाखवायला सांगितली. ठिंठाकराळनें जागा दाखविली. तेथें खणल्यावर कलश सांपडला. ठिंठाकराळनें त्यांतलीं रत्नं राजाला देऊन टाकलीं. राजाचा तपस्वी वेषांतल्या ठिंठा-कराळवर विश्वास बसला. ठिंठाकराळच्या दर्शनास राजा रोज जाऊं लागला. ठिंठा-कराळनें एका मागून एक आणखी तीन दिशांना पुरलेले कलश दाखवून त्यांतलीं रत्नें काढून दिलीं. राजाच काय सर्व प्रजा या तोतया तपस्वी मुनीच्या सेवेला हजर राहूं लागली.

एकदां राजा त्याला देवळांत घेऊन गेला. देवळांत प्रवेश करीत असतां एक कावळा 'काव' 'काव' करूं लागला. तपस्वी राजाला म्हणाला–" या देवळासमोर देखील एक रत्नकलश आहे. तो जाऊन काढून घे! असें तो कावळा सांगत आहे."

राजानें खणून पाहिलें तेव्हां त्याला खरोखरच एक रत्नकलश मिळाला. राजा त्या तोतया तपस्याला आदरपूर्वक देवळांत बोलावून घेऊन गेला. ध्वजस्तंभांत बसून कलावती तपस्वीवेषांत येत असलेल्या आपल्या पतीला पाहून रडूं लागली. ध्वज-

स्तंभाची मूर्ती रडूं लागलेली पाहून राजानें तपस्याला विचारलें–"महाराज! हें काय अदभुत पाहातों आहें?"

ठिंठाकराळ तोंडावर दुःख वाटत असल्याचें सोंग करून म्हणाला–"तोंडानें उच्चार करूं नये तें घडलें आहे. आतां मी काय सांगूं? तरी घरीं गेल्यावर काय तें सांगेन." असें सांगून तो राजाबरोबर राजधानींत गेला. तो राजाला म्हणाला–"राजा तूं देऊळ ज्या जागीं बांधलें आहेस ती जागा अशुभ व अपवित्र आहे. तूं ज्या मुहूर्तावर देऊळ बांधायला सुरवात केलीस तो मुहूर्तदेखील बरोबर नव्हता. म्हणून ही मूर्त तुला पाहून रडत होती. तुझ्या आयुष्याची दोरी खुंटत आली आहे. परंतु तुला दीर्घायु व्हायचें असेल तर तूं हें देऊळ पाडून टाकलें पाहिजेस. दुसऱ्या जागीं चांगला मुहूर्त पाहून तूं देऊळ बांधावें. त्यांत तुझें हित व प्रजेचें कल्याण आहे.

राजा घाबरून गेला. त्यानें दुसऱ्याच दिवशीं देऊळ पाडण्याची आज्ञा केली. नंतर ठिंठाकराळनें दाखविलेल्या जागीं व सांगितलेल्या मुहूर्तावर राजानें दुसरें देऊळ बांधलें.

त्याचें काम भागलें. ठिंठाकराळ आपला कपटी वेष सोडून उज्जैनला परत आला. शापमुक्ति मिळाल्यावर कलावती आपल्या पतीबरोबर इंद्राला भेटायला गेली. तिला पाहून इंद्र चकित झाला. तिला शापमुक्त करण्यासाठीं ठिंठाकराळनें जी युक्ति केली त्याचें वर्णन ऐकून इंद्र पोट धरधरून हंसला. त्यानें कलावतीबरोबर त्याला स्वर्गलोकीं राहण्याची परवानगी दिली. नंतर स्वर्गलोकीं इंद्राच्या आज्ञेनें कलावतीचा विवाह ठिंठाकराळशीं झाला.

परोपकारी गोपाळ

गोपाळ स्वभावानें उदार होता. त्यानें पात्र व अपात्र हा भेद कधीं केला नाहीं. दुःखी कष्टी, मग तो कोणी का असेना प्रत्युपकाराची अपेक्षा न ठेवतां तो त्याच्यावर उपकार करीत असे. परोपकार करण्यांत त्याला एक मानसिक आनंद मिळत झाला.

गोपाळच्या गांवाशेजारीं नाहरपुर नांवाचें एक गांव होतें. त्या गांवांत सर्वच गरीब होते. मोलमजुरी हा एकच एक धंदा त्यांच्या उदरनिर्वाहाचें साधन होतें. त्यांत लखू नांवाचा एक मजूर होता. गोपाळच्या औदार्याची कीर्ति त्यानें ऐकली होती. मजुरी केल्याशिवाय गोपाळच्या मदतीनें पोट भरतां येईल या आशेनें तो गोपाळकडे गेला. म्हणाला–"मालक! मी गरीब आहें व मुलीचें लग्न डोक्यावर आहे. मुलीचें लग्न म्हणजे आईबापांचें दिवाळें हें आपणांस माहीतच आहें. तांदूळ विकत घ्यायलादेखील माझ्याकडे पैसे नाहींत. तुम्ही तांदूळ दिलेत तर आयुष्यभर मुलगी आपलें नांव काढील."

"बरें झालें, तूं पैसे नाहीं मागितलेस. कारण माझ्याकडे या घटकेस मुळीच पैसे नाहींत. भात आहे तें मी देतों. किती पाहिजे, सांग." गोपाळनें विचारलें.

"गांवभर जेवायला येणार. निदान एक पोतें तरी नको का?" लखू म्हणाला.

गोपाळनें त्याला एक पोतें भात दिलें. नवऱ्यामुलीसाठीं म्हणून चोळीलुगडें पण दिलें. म्हणाला–"नवऱ्यामुलीला लक्ष्मीतर्फे म्हणून सांगून दे."

लखू एक पोतें भात गोपाळच्याच गाडींत घालून आपल्या गांवीं निघून गेला. गाडी त्यानें परत पोंचती केली.

लखूनें बायकोला ती गोष्ट सांगितली नव्हती. बायकोनें अर्थातच त्याला विचारलें— "हें पोतें भरून भात आणि ही चोळीसाडी कोठून आणलीत ?"

"परोपकारी गोपाळ म्हणून आहे एक वेडापीर. त्याला मीं सांगितलें कीं मुलीचें लग्न आहे. त्यानें एक पोतें भात व ही साडीचोळी दिली. आतां दोन महिने नको काळजी करायला." तो म्हणाला.

"परंतु खरी गोष्ट त्याला कळली तर बोभाटा होईल कीं !" बायकोनें त्याला विचारलें.

"पण तो येतो आहे कशाला विचारायला आणि आलाच आणि त्याला कळलेंच तरी तो कोणाजवळ हें बोलणार देखील नाहीं." लखू म्हणाला.

लखूच्या बायकोला पोतें भरून भातापेक्षां ती नवीन साडी जास्त आवडली. दुसऱ्याच दिवशीं ती तें लुगडें नेसून आपला मोठेपणा मिरवायला निघाली. तिला कोणी विचारलें कीं कोठून आणलीस ग ही साडी कीं

आमच्या घरीं. पाणी पिऊन थोडा वेळ आराम केला माझें फाटकें लुगडें त्यांनीं पाहिलें असावें. एक साडी बायकोसाठीं विकत घेऊन चालले होते तीच साडी त्यांनीं मला देऊन टाकली. नंतर एक पोतें भरून भात पाठवून दिलें." परंतु ज्यांनीं ज्यांनीं तें ऐकलें त्यांना तें खरें वाटलें नाहीं. कारण गांवकऱ्यांनीं लखूला एक पोतें भात गाडींत घेऊन येतांना पाहिलें होतें. गोपाळला आलेला कोणी पाहिलें नव्हतें.

ज्या दिवशीं लखू गोपाळच्या घरीं गेला होता त्या दिवशीं त्यानें पाटलांच्या घरीं काम करण्यासाठीं एक दिवसाची मजुरी अगोदरच घेऊन ठेवली होती. परंतु तो कामावर गेला नाहीं. लखू कामावर कां आला नाहीं याची चवकशी करण्यासाठीं पाटील स्वतः लखू रहात होता त्या बाजूला आले. गांवकऱ्यांनीं पाटलांना बंदगी करून येणाचें कारण विचारलें.

"लखू कामावर येईन म्हणून सांगून गेला होता. पण तो आला नाहीं म्हणून स्वतःच

चवकशीसाठीं आलों आहें." पाटील म्हणाले. "आतां तो काय येतो कामावर! त्याला एक पोतें भरून भात मिळालें आहे ना" गांवकरी म्हणाले. त्यांनीं लखूकडून व त्याच्या बायकोकडून त्याला पोतें भरून भात कसें मिळालें हें देखील सांगितलें. पाटील स्वतः लखूच्या घरीं गेले व कामाला न येण्याचें कारण त्यांनीं विचारलें.

"मालक, तब्येत बरी नाहीं. मी तरी काय करूं? तुम्ही जी मजुरी दिली आहे तिच्याबद्दल येऊन करीन केव्हांतरी काम." लखू म्हणाला.

"गोपाळकडून एक पोतें भात व बायकोसाठीं एक साडी मिळाली आहे नव्हे का तुला? म्हणून प्रकृति बरी नसेल!" पाटलानीं खोचक शब्दांत विचारलें.

"गोपाळरावांकडून एक पोतें भात मिळालें हें खरें आहे. माझी प्रकृति पण खरोखरच बरी नाही. आपल्याला खरें वाटत नसेल तर तुम्ही दिलेली मजुरी मी परत द्यायला तयार आहें." लखू म्हणाला.

"लखूनें खात्रीनें कांहीं तरी लुच्चेगिरी केली आहे असें मला वाटतें. गोपाळकडे जाऊन चवकशी करून पाहिलें पाहिजे." एक गांवकरी पाटलाला म्हणाला.

दोघे गोपाळ रहात होता त्या गांवीं गेले. ते गोपाळला भेटले व म्हणाले– "अहो गोपाळराव! तुम्हाला दान करायचें तर करा आमची ना नाहीं. पण पात्र अपात्र कांहीं पहाल की नाहीं! सत्पात्रीं दान करणें ठीक आहे. फक्त एकदां तुम्हांला पाणी प्यायला दिलें म्हणून तुम्ही त्याला पोतें भरून भात व त्याच्या बायकोला साडी चोळी दिलीत हें ऐकून आम्ही थक्क झालों बुवा! अहो, तो आहे आळशी! तुम्ही दिलेलें भात महिने दोन महिने त्याला पुरेल.

आहे तो घरीं."

गोपाळला तें ऐकून आश्चर्य वाटलें. म्हणाला–"मुलीच्या लग्नासाठीं म्हणून त्यानें पोतें भरून भात मागितलें. तें मी दिलें व वर नवऱ्यामुलीसाठीं एक साडीचोळीपण दिली. हें काय मी वाईट केलें?"

"बरें तर चला आमच्याबरोबर. सपशेल खोटें बोलला आहे तो लबाड. म्हणून त्याच्याकडून तुम्ही दिलेलें भात परत मागून घ्या." पाटील म्हणाले. "दिलेलें दान परत घेऊं नये. परंतु तुम्ही म्हणतांच आहां तर मी येतों बरोबर व त्याला जाब विचारतों कीं तूं खोटें कां बोललास? चला." असें सांगून गोपाळ त्यांच्या बरोबर निघाला.

गोपाळला येत असलेला पाहतांच लखू त्याचे पाय धरून माफी मागूं लागला.

गोपाळनें लखूच्या पोत्यांत उरलेलें भात गरीब गांवकऱ्यांना एकेक शेर वांटून दिलें.

लखूची बायको लाजत लाजत साडीची पुन्हा नीट घडी करून घेऊन आली व तिनें ती त्याच्यासमोर ठेवली. पण गोपाळ म्हणाला–"ती साडी राहूं द्या बाई तुमच्याच-कडे. तुमच्या नवऱ्यानें चूक केली. त्यांत तुमचा काय दोष? पुन्हां त्यानें असें कधीं करूं नये अशी काळजी घ्या म्हणजे झालें. परंतु त्या माउलीनें ती साडी घेतली नाहीं. चांगल्या माणसाला फसविल्याबद्दल गांवभर लोक नांवें ठेवीत होते. म्हणून तिनें ती साडी फाडून गरीब मजूरणींना वांटली व म्हणाली–"गोपाळरावांचें नांव काढून त्याची चोळी शिवून घ्या."

त्यानंतर गोपाळला फसवून कोणाचें हित होणार नाहीं, ही गोष्ट प्रत्येकाला पटली.

स्वयंसेवक

एका गांवीं जगन्नाथ नांवाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. परंतु त्याच्या मुलीच्या भाग्यानें त्याला जांवई चांगला श्रीमंत मिळाला.

मुलगी पहिल्या बाळंतपणासाठीं म्हणून माहेरी आली. तिला मुलगा झाला. ती आनंदाची बातमी जगन्नाथानें जांवयाला कळविली. बारशाला येणें शक्य नाहीं पण दोन महिन्यांनीं मुलाला व त्याच्या आईला आणण्यासाठीं येतों असें जावयानें कळविलें. त्याप्रमाणें घरून निघण्यापूर्वीं जावयांनी पत्रपण धाडलें.

जांवई येणार म्हणून सर्वांना आनंद झाला. पण जांवयाचा आदरसत्कार नीट झाला पाहिजे म्हणून जगन्नाथ काळजींत पडला. घरची गरीबी झांकून राहाली पाहिजे व खर्चपण जास्त होतां कामा नये. जांवई बापूंच्या सेवेला एक नोकर ठेवला नाहीं तर बरें दिसणार नाहीं. म्हणून निदान एक दोन दिवस तरी एक नोकर ठेवलाच पाहिजे. नवराबायकोचें परस्परांशीं या गोष्टीवर बराच वेळ खलबत चालू होतें. काय करावें हें त्यांना कळेना. घराबाहेरून एक भिकारी त्यांचें बोलणें ऐकत होता. त्याला पक्वान्नांचा खमंग वासपण आला. त्याचें नशीब उघडलें होतें त्या दिवशीं.

तो सरळ गांवांतल्या विहिरीवर गेला. तेथें हात पाय धुवून त्यानें तेथें कोणाचे तरी कपडे होते ते उचलून अंगांत घातले व जगन्नाथाच्या घराशेजारी भिंतीला टेंकून कोणी पाहणार नाहीं अशा तऱ्हेनें उभा राहाला.

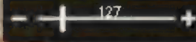
सौ. पद्माबाई वालवेकर

[illegible] उभी राहाली. जगन्नाथ व त्याची बायको बाहेर येण्यापूर्वींच भिकाऱ्यानें पुढें येऊन गाडींतलें सामान बाहेर काढून घरांत आणून ठेवलें आणि जांवई बापूंच्या मागें जाऊन बऱ्हांड्यांत उभा राहाला.

गाडीचा आवाज ऐकून जगन्नाथ बाहेर आला. जांवई बापूंना भेटण्याच्या गर्दींत त्याला एक मनुष्य त्यांचें सामान घेऊन घरांत जात असलेला दिसला. त्याला वाटलें कीं जांवई बापूंच्या बरोबर कोणी नोकर आला असावा. जांवई बापूंना वाटलें कीं सासुरवाडचाच तो नोकर असावा. कोणी त्याच्याविषयीं कांहीं बोललें नाहीं. सासू-सासऱ्यानें जांवई बापूंची बरदास्त ठेवण्यांत कोणतीहि उणीव राहूं दिली नाहीं. जांवई बापूंबरोबर त्यांच्या नोकराचा पण आदर सत्कार खूप झाला. जांवई बापू आंत जेवायला बसले तर नोकराला बाहेर पडवींत त्यांच्याच बरोबर जेवायला वाढलें. आग्रह कर करून सर्व पदार्थ व पंच पक्वान्नें वाढलीं.

जेवण झाल्यावर जगन्नाथानें जांवयाला धोतर जोडी दिली. सासूनें लाडू जिलब्या

भरून एक करंडीच दिली. नोकराला पण एक करंडी देत म्हणाली–" आपल्या मुलांना दे हो बाबा !"

जगन्नाथ बायकोला व मुलाला घेऊन दुसऱ्या दिवशीं निघाला. तो भिकारीच गाडी ठरवून घेऊन आला व त्यानें गाडींत सर्व सामान ठेवलें. जांवई बापू शेवटीं गाडींत बसले. बसतांना त्यांनीं सासूर-वाडच्या नोकर समजून बक्षिस म्हणून भिकाऱ्याच्या हातांत एक रुपया ठेवला. भिकाऱ्यानें नमस्कार करून रुपया खिशांत टाकला.

गाडी निघून गेली. पण नोकर कांहीं गाडींत बसला नाहीं. हें पाहून बायकोनें नवऱ्याला विचारलें–" हें काय ! मग तो नोकर कां नाहीं आला ? त्याला तुम्ही पैसे देऊन पाठविलांत तो कोठें ?"

" तो तुझ्या माहेरचा नोकर आहे, असें मला वाटलें " नवरा म्हणाला.

बायको म्हणाली–" इश्श ! तो नोकर आपला आहे असें आम्हां सर्वांना वाटलें."

दोघे परस्परांच्या त्या गमतीदार चुकीबद्दल खूप हंसले.

गाडी निघून गेल्यावर जगन्नाथाच्या बायकोनें नवऱ्याला विचारलें–" तो नोकर त्यांच्याबरोबर गेला नाहीं वाटतें. आपली कोठें निघाला आहे ? हा त्यांचा नोकर नाहीं कीं काय ?"

" तर मग हा कोण होता ?" त्यानें नोकर ठेवला नव्हता व तो जांवईबापूंचा पण नोकर नव्हता. असाच कोणी उडाण-टप्पू होता तर ! त्याला का आपण एवढा मान दिला ! दोघ नवरा बायको अळमळत घरांत गेलीं.

युद्धकांड

बिभीषणानें रामाला अयोध्येला पोहोंच-विण्यासाठीं रावणाचें पुष्पक विमान मागविलें. रावणाचें विमान आणि तें सुद्धां कुबेराकडून घेतलेलें. मग त्याची शोभा काय वर्णावी. सोन्याच्या कोंदणांत बसवि-लेल्या नवरत्नांनीं तळपत होतें नुसतें. त्यांत त्यावर सूर्य किरणें पडल्यावर विचारावयालाच नको. असे तें विमान आल्याचें रामाला सांगून बिभीषणानें हात जोडून विचारलें– " आणखी काय आज्ञा आहे ?"

" अरे ह्या वानरांनीं एवढें कष्ट केले आहेत त्यांना संतुष्ट करून आपली कीर्ति वाढव." असें सांगून त्यानें सुग्रीव, अंगद, वगैरेंचा निरोप घेतला. सुग्रीवादि वानरांनीं अयोध्येला येण्याची इच्छा दर्शविल्यावरून रामानें सर्वांनाच अयोध्येस येण्याचें निमंत्रण दिलें. त्या सर्वांना आपल्याबरोबर विमानांत बसवून निघाला.

अशा तऱ्हेनें श्रीराम, लक्ष्मण, सीता आणि इतर वानर मंडळी अयोध्येस निघालीं.

आकाशांतून जात असतां वाटेंत कोठें युद्ध झालें, कोठें कोणता राक्षस मारला, कोठें सेतू बांधला, कोठें शिवपूजा केली वगैरे स्थानें रामानें सीतेला दाखविलीं. बिभीषणाची त्याच्याशीं भेट झाली ती जागा देखील तिला दाखविली.

किष्किंधेवरून विमान चाललें असतां रामानें सुग्रीवाची व त्याची भेट कशी झाली व त्याच्याशीं कशी मैत्री झाली, हें सांगून वानर सैन्यानें दाखविलेल्या शौर्याचें वर्णन केलें. त्यावर सीतेनें तारा व इतर वानर स्त्रियांना पण अयोध्येला न्यावें अशी विनंती केली. म्हणून रामाच्या आज्ञेनें तेथें विमान उतरविण्यांत आलें.

सुग्रीवानें आपल्या अंतःपुरांत जाऊन ताराला सीतेची इच्छा कळविली. थोड्याच वेळांत सर्व वानर स्त्रिया विमानांत चढल्या आणि विमान आकाशांत उडालें. सीतेच्या कृपेनें त्यांना पुष्पक विमानांत बसण्याचें भाग्य लाभलें. त्यांनीं मनांतल्या मनांत सीतेचे फार आभार मानले.

विमान उत्तर दिशेच्या रोखानें जात होतें. रामानें सीतेला ऋष्यमूक पर्वत दाखविला आणि म्हणाला—"येथेंच सुग्रीवाची प्रथम भेट झाली. व येथेंच तुझे दागिने पाहायला मिळाले." त्यानंतर शबरी भेटली ती जागा व जटायूचें रावणाबरोबर जेथें युद्ध झालें होतें ती जागा रामानें दाखविली. एवढ्यांत जेथें रामलक्ष्मण व सीता झोपडी बांधून राहात तें रम्य स्थान दिसलें होतें. तें पाहतांच त्यांना तेथल्या गोड आठवणी झाल्या व त्यांचीं मनें गहिवरलीं.

थोड्याच वेळांत दूरवर अयोध्या दिसूं लागली. व सर्व वानरें व राक्षस कुतुहलानें तिकडे पाहूं लागले. परंतु रामानें विमान भरद्वाज मुनींच्या आश्रमाजवळ उतरविलें.

आश्रमांत जाऊन रामानें भरद्वाज मुनीस वंदन केलें आणि अयोध्येंतील कुशलवृत्त जाणून घेतलें. व मुनींच्या आग्रहावरून तो एक दिवस तेथें राहिला.

त्यानें मारुतीला बोलावून पुढें जाण्यास सांगितलें. म्हणाला—"तूं पुढें हो. जातांना वाटेंत शृंगवेरपुरांत गुह निषादाला भेटून आमची कुशलवार्ता सांग. तो माझा अगदीं जिवलग सखा आहे. तो तुला अयोध्येंतील सर्व वर्तमान सांगेल. नंतर अयोध्येला जा आणि आम्ही येत असल्याची बातमी भरताला दे. तो राजा आहे प्रथम त्याला कळव. सर्व वृत्त सांगतांना त्याच्या चेहेऱ्यावर उमटणारे भाव निरखून पाहा. कारण इतके दिवस राज्य केल्यावर एकाएकीं तें सुख गमावतांना त्याला दुःख होणें साहजिक आहे. बोलतांना त्याला राज्य करण्याची इच्छा आहे का ? हें ओळखून आणि समजून घे. आणि जर तसें तुला वाटलें तर आम्ही अयोध्येंत पोहोंचण्या-पूर्वी तूं येऊन आम्हांला भेट. हो, आम्ही चैत्र शुद्ध पंचमीला निघालों होतों. आज चैत्र शुद्ध चतुर्थी आहे आज चौदा वर्षें पूर्ण होतील."

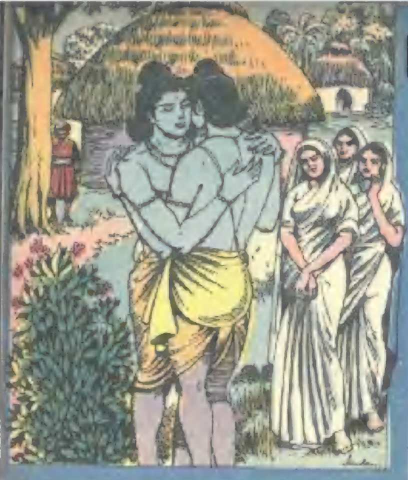
रामाची आज्ञा होतांच मारुतीनें आका-शांत उड्डाण केलें आणि गंगा-यमुना संगम ओलांडून शृंगवेरपुरास गेला. तेथें मनुष्य रूप धारण करून गुहाची भेट घेतली. रामाच्या आगमनाची शुभ वार्ता सांगितली आणि म्हणाला—"उद्यां पाहाटेस राम

भारद्वाज आश्रमांतून निघणार आहेत." हें ऐकून निषादाला फार आनंद झाला.

मारुती निषादाचा निरोप घेऊन निघाला तो पुन्हां आकाशमार्गें नंदीग्रामाच्या वेशीवर येऊन उतरला. पुन्हां त्यानें मनुष्यरूप घेतलें व भरताच्या भेटीस निघाला.

भरत नंदीग्रामांत एका आश्रमांत तपस्व्याप्रमाणें राहात होता. एक एक दिवस मोजीत तो रामाच्या येण्याची वाट पाहात होता. कांहीं दिवसांपासून चौदा वर्षें पूर्ण होत आलीं तरी अजून रामाच्या येण्याची कांहींच कशी वार्ता नाहीं, म्हणून

तरी तो थोडा दुःखी आणि निराशसा होत चालला होता.

चौदावर्षें पूर्ण होण्याच्या दिवशीं भरत फारच चिंता करीत बसला असतां हनुमान मनुष्यरूपांत येऊन म्हणाला—"महाराज, एक शुभसंदेश आणला आहे. रामानें रावणाचा वध केला आणि आतां सीता, लक्ष्मण आणि दुसरे तिकडील पराक्रमी वीर यांना बरोबर घेऊन इकडे येत आहे."

तें ऐकून आनंतातिरेकानें भरत क्षणभर मूर्च्छित झाला. सावध होतांच त्यानें मारुतीला एकदम मिठी मारली आणि म्हणाला—"ह्याच शुभ घडीची मी इतके दिवस वाट पाहात होतों. ही बातमी आणणारा तूं खरोखर देव माणूसच आहेस. ह्यासाठीं मी तुला एक लाख गाई, शंभर गावें आणि सोळा सुंदरकन्या बक्षीस देतों."

त्यानंतर दोघे बराच वेळ बोलत होते. मारुतीनें रामाविषयीं सर्व सुखदुःखाची माहिती भरताला सांगितली. अनेक प्रकारच्या संकटांना तोंड देऊन राम आतां निर्विघ्नपणें परत येत असल्याचें ऐकून भरताला फार बरें वाटलें. त्यानें शत्रुघ्नाला बोलावून आज्ञा केली. म्हणाला—"उद्यां श्रीराम येत आहे. त्याच्या स्वागतासाठीं सर्व नगरी सुशोभित कर. नंदीग्राम ते अयोध्या मार्ग स्वच्छ झाडून अन् सडा घालून फुलांची रांगोळी काढव.

भरताच्या आज्ञेप्रमाणें शत्रुघ्नानें सर्व तयारी केली. राम येणार ही बातमी कळतांच सर्व स्त्रीपुरुष मोठ्या थाटामाटानें त्याचें स्वागत करण्यासाठीं नन्दीग्रामाकडे जाऊं लागलीं. कौसल्या, कैकेयी वगैरे दशरथ राजाच्या सर्व बायका पालख्यांतून बसून नंदीग्रामाला गेल्या.

सर्वांच्या पुढें भरत रामाच्या स्वागतासाठीं वेशीवर जाऊन उभा होता. बराच वेळ झाला तरी राम येण्याचें कांहीं चिन्ह दिसेना तेव्हां भरताला वाटलें कीं त्या ब्राह्मणानें खोटें सांगून माझी फसवणूक केली आहे.

परंतु त्याचवेळीं पुष्पक विमान दिसलें. पाहतां पाहतां तें जमीनीवर उतरलें देखील. धांवतच जाऊन भरतानें रामाचे पाय धरले. त्याबरोबर रामानें त्याला उठवून मिठी मारली. नंतर त्यानें मनुष्य रूपांत असलेल्या त्या सर्व वानरांचें स्वागत केलें. तो सुग्रीवाला म्हणाला "आजपर्यंत आम्ही चौघे भाऊ होतों. आजपासून आपण पांच जण झालों. तूं आम्हांला अगदीं भावा प्रमाणेंच आहेस."

रामानें मातांना, वसिष्ठ गुरूला व इतर सर्वांना नमस्कार केला. सीतेनें पण वसिष्ठादिक मुनींस व कौसल्यादिक सासवास नमस्कार केला.

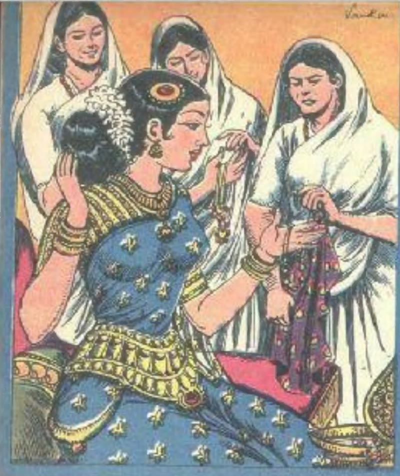
सर्व मंडळी उतरल्यावर रामानें पुष्पक विमान कुबेराकडे पाठवून दिलें.

इतक्यांत भरत हातांत रामाच्या पादुका घेऊन आला. रामा, केवळ तुझी आज्ञा म्हणून मी हें तुझें राज्य संभाळलें. आईचा शब्द खरा करण्यासाठीं चौदा वर्षें वनांत

राहून तुला फार कष्ट सोसावे लागले त्याबद्दल वाईट वाटतें. पण तूं आतां सुखरूप परत आलेला पाहून फार फार आनंद वाटला. इतके दिवस तुझी ठेव म्हणून संभाळलेलें हें राज्य तुझ्या स्वाधीन करतांना मला धन्यता वाटते." असें सांगून भरतानें त्या पादुका रामासमोर आणून ठेवल्या व रामाला पायांत घालून घ्यायला विनंती केली.

नंतर सर्वांनीं मंगलस्नानें केलीं गंध लेपचिलें. रामानें रेशमीवस्त्रें परिधान केलीं. सोन्यामोत्यांचे अलंकार घातले व रथांत बसून अयोध्येस जाण्यास सिद्ध झाला.

शत्रुघ्न, लक्ष्मण, बिभीषण त्याच्यावर छत्र चामर धरून चालले होते. भरत सारथी झाला. सुग्रीव शत्रुंजय नांवाच्या हत्तीवर बसून रामाबरोबर चालला होता.

स्त्रियांनीं सीतेला मंगलस्नान घालून अलंकार चढवून तिला, देखील इतर स्त्रियांबरोबर अयोध्येस नेलें.

दशरथाचा मंत्री वसिष्ठ पुढें तयारी करण्यासाठीं गेला होता. त्यानें राम-राज्याभिषेकाची सर्व तयारी केली.

एवढ्यांत रामाचा रथ दिसूं लागला. प्रजेनें आपापल्या घरावर गुढ्या उभारल्या. सैन्यानें शंख गर्जना करून रामाचें स्वागत केलें. लोकांचे थवेच्या थवे राम दर्शनासाठीं मार्गावर दुतर्फा एकत्र झाले आणि रामाचा रथ वाजत गाजत दशरथ राजाच्या महालांत शिरला. रामानें रथांतून खालीं उतरतांच प्रथम भरताला आज्ञा केली कीं सुग्रीवाच्या राहाण्याची उतम व्यवस्था कर.

सुग्रीवानें आपल्या महालांत शिरतांच जांबवंत, हनुमान, वागदर्शी आणि ऋषभ यांना बोलावून आज्ञा केली कीं त्या प्रत्येकानें एकेका दिशेला जाऊन चारी दिशांकडील समुद्राचें पाणी उजाडावयाच्या अगोदर घेऊन यावें. कारण दुसरे दिवशींच रामाचा राज्याभिषेक व्हावयाचा होता. त्यासाठीं तें पाणी पाहिजे होतें. सुग्रीवाच्या आज्ञेप्रमाणें चौघे सोन्याच्या कळशा घेऊन गेले आणि पाहाटेच्या आंत पाणी घेऊन आले.

दुसरा दिवस उजाडतांच रामाला व सीतेला मंगलस्नान घालून रेशमी वस्त्रें नेसावयास दिलीं. नंतर चंदन अगंजादि लेप लावून रत्नखचित अलंकार घालावयास दिले. नंतर त्यांना सुवर्ण सिंहासनावर बसविलें. तीं दोघें सिंहासनारूढ होतांच वशिष्ट, वामदेव,

जाबाली, काश्यप, कात्यायन सुयज्ञ, गौतम, विजय आदि आठ महर्षींनीं मंत्र घोषांत रामाचा अभिषेक केला. त्यानंतर ब्राह्मण, मंत्रि, सेनापति वगैरे मुख्य लोकांनी त्यांच्यावर अभिषेक करून त्यांना वंदन केलें. अशा तऱ्हेनें रामाचा राज्याभिषेक उत्तम तऱ्हेनें पार पडला.

ह्यावेळीं देवेन्द्रानें रामासाठीं उपहार म्हणून शतकमल सुवर्ण हार वायुदेवाच्या हातीं पाठविला.

रामानें ब्राह्मणांना सवत्स धेनु, घोडे, सुवर्ण मुद्रा वगैरे दान केलें. पौर जनांना वस्त्राभूषण देऊन भूषविलें. सुग्रीवाचा एक दिव्य कांचनमाला देऊन आदर केला. वानरांनाहि कांहीं उपहार देण्यांत आले.

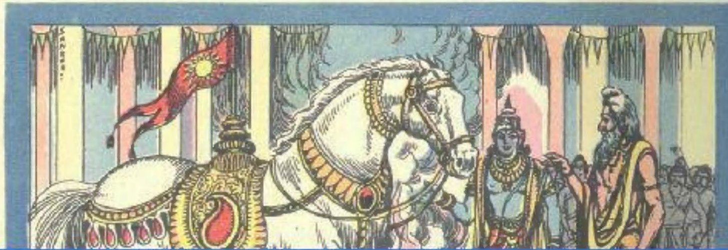
नंतर रामानें सीतेला एक मोत्याची माळ देऊन म्हटलें—"ज्यानें आपल्या सेवेनें तुला संतुष्ट केलें त्याला ही माळ दे." अर्थातच सीतेनें ती मारुतीला दिली आणि त्यानेंहि ती माळ मोठ्या आदरानें गळ्यांत घातली.

बिभीषणालाहि यथोचित उपहार देऊन रामानें त्याला निरोप दिला.

राज्याभिषेकाचा सोहळा समाप्त होतांच सर्व वानर किष्किंधेला निघून गेले. बिभीषण लंकेला गेला.

रामानें आपल्या राज्याचा अर्धा भार लक्ष्मणावर टाकला व भरताला युवराज केलें. रामानें एकंदर शंभर अश्वमेध यज्ञ केले.

रामाच्या राज्यांत कोणालाहि दुःख नव्हतें, दुष्काळ नव्हता, अपमृत्यूहि नव्हता. त्याची कारकीर्द आदर्श होती म्हणूनच चांगल्या राज्यकारभारास 'राम-राज्य' म्हणतात. [युद्धकाण्ड समाप्त]

औत्तम म्हणजे तिसरा मनु

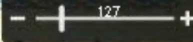
सूर्यवंशांतील उत्तानपाद राजाला दोन बायका होत्या. सुनीती आणि सुरुचि उत्तानपाद राजाचें राज्य सुरुचीचा मुलगा उत्तम या लाच मिळालें. कारण सुनीतीचा मुलगा ध्रुव घरांतून निघून गेला होता आणि उत्तम लाडक्या बायकोचा मुलगा असल्यानें राजाचाहि लडका होता. बहुला बभ्रयाची मुलगी. उत्तम तिच्यावर मुग्ध झाला व तिच्याशीं त्यानें लग्न केलें. पण बहुलाचें उत्तमावर प्रेम नव्हतें. ती त्याला थोड्या हीन दृष्टीनेंच पाहात असे.

एक दिवस राजा उत्तम आपल्या कांहीं राजकुमार मित्रांच्याबरोबर मद्यपान करीत बसला होता. बहुला तेथेंच होती. त्यानें मद्याचा प्याला तिच्यापुढें केला. परंतु तिनें त्याचा अव्हेर केला. आपल्या मित्रांच्या समोर झालेला हा अपमान राजाला असह्य झाल्यावरून त्यानें तिला वनवास दिला. ह्या गोष्टीचें बहुलेला काडीमात्र दुःख झालें नाहीं. राजाला मात्र फार वाईट वाटलें. कारण त्याचें तिच्यावर फार प्रेम होतें.

अशाच स्थितींत कांहीं दिवस गेलें. एक दिवस सुशर्मा नांवाचा ब्राह्मण राजाच्या दरबारांत म्हणाला—"राजा, माझ्या बायकोला कोणी तरी पळवून नेलें आहे. तूं तिला शोधून आणून दे."

"तुझ्या बायकोला मी ओळखत नाहीं आणि तिला नेणारालाहि मी ओळखत नाहीं." राजा म्हणाला.

"नुसतें ओळखत नाहीं आणि माहीत नाहीं म्हणून भागणार नाहीं. आमच्या कष्ट निवारणाची सर्व जबाबदारी तुझ्यावरच आहे." सुशर्मा म्हणाला.

"तुझी बायको कशी काय आहे? केवढी आहे? कांहीं सांगशील तरी?" राजानें विचारलें.

"ती होय? पिचक्या डोळ्यांची, गाल-फडें बसलेली, ठेंगणी, काळी सांवळी अशी आहे. आणि साधी भोळी नाहीं, मोठी बस्ताद पाताळयंत्री आहे." सुशर्मानें आपल्या बायकोचें वर्णन केलें. राजा हंसून म्हणाला—"अरे, बरं झालं पीडा गेली म्हणून स्वस्थ बस झालें! फारच वाटलं तर दुसरं लग्न करा."

"असें काय बोलतोस राजा? अरे! पति संततीच्या रूपानें पत्नीच्या गर्भांतून किती तरी वेळां जन्म घेत असतो. अशा पत्नीचें रक्षण न केलें तर फार संकटें उत्पन्न येतात. म्हणून पत्नी कशीहि असली तरी तिचें रक्षण करणें हा धर्म आहे. शिवाय देवा ब्राह्मणांसमोर अग्नीला साक्ष ठेवून जिच्याशीं लग्न केलें तिला सोडून दुसरें लग्न कर म्हणतोस, 'शांतम् पापम्', तो अधर्म आहे. तू माझ्या बायकोला शोधून आण. तिच्या विणा माझी सर्व हव्यकर्में थांबली आहेत."

सुशर्माच्या आग्रहावरून राजा निघाला. गांवोंगांव हिंडतां तो एका मुनीच्या आश्रमांत आला. मुनीनें राजाच्या स्वागतासाठीं शिष्यास अर्घ्य पाद्य आणण्यास सांगितलें. पण शिष्यानें गुरूला पुन्हां विचारलें. त्याबरोबर मुनीला आठवण होऊन तो राजाला म्हणाला—"राजा एक पक्षपर्यंत जरी ब्राह्मणाच्या कर्मांत खंड पडला तरी तो अस्पृश्य, मानला जातो आणि तूं तर एका वर्षापासून बायकोला सोडून दिलें आहेस."

तें ऐकून राजा थक्कच झाला. क्षणभर थांबून त्यानें सुशर्माच्या बायकोविषयीं विचारलें. अंतरदृष्टीनें पाहून मुनि म्हणाले—"बलाक नांवाचा राक्षस सुशर्माच्या बायकोला पळवून घेऊन गेला आहे आणि त्यानें तिला कुत्पलावता नांवाच्या वनांत ठेवून दिलें आहे. तूं तिला सुशर्माकडे नेऊन पोहोंचती कर."

राजा बलाक राक्षसाकडे गेला आणि सुशर्माच्ची बायकोला पळवून आणण्याचें कारण त्यानें राक्षसाला विचारलें.

बलाक म्हणाला—"हा कर्मठ ब्राह्मण प्रत्येक यज्ञांत आमची निंदा करीतो. त्याचें हें व्रत भंग व्हावें म्हणून आम्ही तिला पळवून आणली आहे. तूं मागत असशील तर आम्हीं तिला तिच्या घरीं पोहोंचती करतों."

तिला पोहोंचती करण्यास सांगून राजा मुनीकडे गेला व म्हणाला–"बायकोला सोडणें पाप आहे हें त्या बलाकानें निराळ्या तऱ्हेनें सांगितलें. माझी बायको कोठें आहे मला सांगा."

"तुझी बायको पाताळांत नागलोकांत आहे. कपोतराज नांवाच्या नागाचें तिच्यावर प्रेम बसलें आणि तो तिला पळवून घेऊन गेला. परंतु त्या नागाची मुलगी नंदा हिला बहुलानें तिची सावत्र आई व्हावें हें पसंत नसल्यानें ती मुलगी तिचें ह्या अपवित्र कर्मापासून रक्षण करीत आहे."

मुनीचा निरोप घेऊन राजा आपल्या राजधानींत गेला. तेथें सुशर्मा दंपति आनंदानें राहात असलेली पाहून त्याला आपल्या बायकोची आठवण झाली. तो पुन्हां बलाकाकडे गेला व पाताळांतून आपल्या बायकोला घेऊन येण्यास त्याच्या-जवळ विनंती केली. बलाक राक्षस राजाच्या इच्छेला मान देऊन बहुलेला पाताळांतून सोडवून घेऊन आला.

सुशर्मानें 'मित्रविन्द' नांवाचा यज्ञ सात वेळां करून बहुलेच्या मनांतील पतिविषयींचें किल्मिष दूर केलें. तेव्हां पासून ती पतीवर पूर्वप्रमाणें प्रेम करूं लागली.

आपल्या मुलीमुळें कपोतराज बहुलेशीं लग्न करूं शकला नाहीं म्हणून रागानें त्यानें तिला मुकी करून टाकलें. परंतु राजानें सारस्वत यज्ञ करून तिला पुन्हां वाचा देवविली. नंदानें संतोषून राजाला उत्तमपुत्र प्राप्तीचा आशीर्वाद दिला. त्या प्रमाणें राजाला खरोखरच एक पुत्र झाला जो तिसरा मनु म्हणून प्रसिद्ध झाला. ह्याच पुत्राचें नांव औत्तम होतें.

सोळाव्या शतकांतील घड्याळ

हें घड्याळ स्विझरलंडची राजधानी बर्न ह्या शहरीं आहे. ह्याच्या दारावरची लहान 'डायल' महिना व दिवस दाखविते. त्याच्या उजवीकडील घरावर अस्वल व कोंबडें खेळतात. घड्याळाच्या वरच्या बुरुजावरून मनुष्याकृती बाहुल्या घंटा वाजवितात. तेच ठोके होते.

